

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ

НОВЕ ВРСТЕ НОВИХ СЕРИЈА СРПСКОГ
СРЕДЊЕВЕКОВНОГ НОВЦА

SERGIJE DIMITRIJEVIĆ

NOUVELLE SÉRIE D'ESPÈCES INCONNUES DE MONNAIES SERBES MÉDIÉVALES

Посебан отисак из СТАРИНАРА — органа Археолошког института
Нова серија, Књига XV—XVI, Београд, 1964—1965

Extrait du STARINAR — Revue de l'Institut Archéologique
Nouvelle série, Volumes XV — XVI, Beograd, 1964—1965

НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА

Настављајући објављивање новитета из српске средњовековне нумизматике, а једновремено исправљајући и допуњајући неке досад погрешно или непотпуно објављене новчане врсте, ми смо припремили нову групу од 16 до сада потпуно непознатих или недовољно сагледаних и диференцираних српских средњовековних новчаних врста. Ова нова серија нових врста, представља наставак прве групе од 25 таквих новчаних врста које смо објавили под насловом *Нове врсте српског средњовековног новца у Старинару*, књига IX-X, за 1958-9, 137-168 (постоји сепарат).

Посебну групу у овој другој серији нових врста, представљају нови и непознати примерци које смо нашли у збирци Народног музеја у Београду¹.

У једном ранијем раду ставили смо примедбе у

односу на врсте које су већ биле објављене у литератури а које нису биле обухваћене Марићевом класификацијом, мада је ова по њеном аутору имала да да преглед »свег српског новца кованог у Средњем веку«². Овом приликом објављујемо низ новчаних врста које су из тога прегледа биле изостављене, мада их је Народни музеј у Београду поседовао пре изградње и објављивања овог Марићевог рада,³ мада је то била једина збирка на коју се поменути аутор ослањао. Овог пута објављујемо само део таквих нових врста садржаних у збирци Народног музеја у Београду, пошто услед извесних тешкоћа у прошлости, и дуготрајне примопредаје ове збирке, још увек нисмо завршили систематски преглед њених фондова. Зато смо принуђени да објаву осталог непознатог материјала из ове збирке одгодимо до обраде њеног преосталог дела.

1. Динар краља Милутина са владаром који седи. У десној руци држи усправљени мач, а у левој заставу. На наличју краљица седи на престоли и држи крин (слике 1-4).

Сл. 1. — Fig. 1.

Сл. 2. — Fig. 2.

Опис лица

Краљ обријан са колмованом косом која се са обе стране спушта до врата у по три увојка и зубчастом круном са три основне грәне које се даље рачвају, седи на престоли без наслона. Обучен је у ратничко одело са коњаничким огртачем закопчаним око врата (копча

или чвор којим је везан виси о врату попут медаљона), који иде иза руку и пребачен је са обе стране преко колена. Дворедни појас састављен је од металних делова. У великим нешто предимензионираним шакама,

² С. Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизматике II, Историјски гласник бр. 3-4, 1957 (постоји сепарат), 115-126.

³ Сви ови примерци немају своје инвентарске бројеве и припадају групама које је Народни музеј у Београду набавио још пре II светског рата.

¹ У питању су примери пет врста објављених под бројевима: 9, 10, 11, 12 и 15.

вероватно услед рукавица, испруженим у страну, држи у десној краткој али широки усправљени мач са жлебом у средини, а у левој заставу са три пруге (трсбојница) споља окренуту чије се платно ломи и пада. Бокови престола пружају се у страну и украшени су одоздо и одозго гранама винове лозе које се завршавају листом. Натпис почиње горе десно и иде ивицом изнад престола преко обе стране

R - EXV - ROQIVS

(код другог, сплитског примерка)

R - EXVR - OQIVS

Опис налицја

Краљица са велом на глави и зупчастом круном са три основне гране које се даље рачвају, седи на престолу датом у перспективи чији су њоскови од тскачених стубића на којима престо стоји а који имају исто такве токарене украсе на врху. Два предња стубића — ноге мање су висине и једна прелазе седиште. Задњи

Сл. 3. — Fig. 3.

Сл. 4. — Fig. 4.

стубићи иду до висине главе. Само седиште украшено је са стране косим и укрштеним урезима. Краљица као и краљ носи преко хаљине (са танким појасом) жахаћи огртач који се закопчава на врату. Она држи увезе огртача левом подвученом шаком. У десној испруженој руци, у склопљеним прстима окренутим на више, држи високи кринов цвет. На обема рукама рукавице са епимањикама (велике манжетне до лаката). Пешеве огртача иду иза руку и пребачени су преко колена, леви преко десног. Са обе стране престола од самог тла полазе сферичне гране које се при врху савијају и завршавају листом од винове лозе. На оба оваква листа стоји по једна птица и пева (птичије главе су забачене).

Општи подаци о новцу

Од ове врсте нашли смо четири примерка. Први, у збирци Димитријевића (слика 1–2), други, пробушен на два места, у збирци Штокерта у Народном музеју у Сплиту (слика 3–4), трећи у збирци Љ. Ковачевића а четврти у Народном музеју у Будимпешти. Пречник 20 mm. Тежина првог, трећег, и четвртог примерка 2,31, 2,00 и 2,11 gr (други бушен има 1,79 gr).

Примедбе

Ова изванредно лепа новчана врста интересантна је како по типолошким новинама, тако и по начину приказивања владара, предметима и орнаментима који се јављају на њој.

Први крупни типолошки новитет је сама представа лица. До објављивања ове нове серије српског средњовековног новца, владар са усправљеним мачем у руци појављивао се у српској нумизматици само од времена кнеза Стефана Лазаревића (слика 43–44). Не улазећи детаљно у питање српског новца са овом представом, не осврћући се појединачно на нове и раније познате новчане врсте са усправљеним мачем, на чему ћемо се задржати код приказа неких других нових врста, видимо да сва нова новчана врста представља јединствену појаву новца са владаром који држи усправљени мач у читавом краљевском и царском перисду ковања средњовековног српског новца. Што се тиче заставе у руци владара, она се досад појављивала само код владара који стоје, и то на двема основним представама, у периоду краљевства на новчаним врстама којима владар прима заставу од св. Стефана и у време Вука Бранковића у десној руци владара (Љубић XII. 25).

Узмемо ли у обзир само појаву заставе у левој руци владара који седи или читаву представу, тј. и мач и заставу у рукама тако представљеног владара, видимо да је у питању сасвим нова и јединствена представа у читавој српској нумизматици. Мада нова, представа лица узета у целини не одудара од свог времена. Представа владара који седи са усправљеним мачем и заставом у руци јавља се средином XII века на фризашким новцима кованим у St. Veit an der Gau⁴, на врстама које су биле у циркулацији у читавој панонској низији, па су самим тим биле познате и у Рашкој.

Ако пођемо од тога да су за време Милутиновог брака са Симонидом доминирали византијски утицаји, а да је појава усправљеног мача на новцу карактеристична за западну нумизматику могли би закључити да је у питању новац кован пре брака са Симонидом, пре краја XIII века, пре 1299. године.

Напомињемо да се владар са усправљеним мачем у руци јавља и код најстаријих новчаних врста Сте-

⁴ Она се јавља код херцега Урлиха I (1135–1144) или код Хајнриха V (1144–1161) у току прве године његове владе, и код грофа Бернарда од Марбурга (умро 1147) — Numismatische Zeitschrift LVI, 1923, 82–84, Tab XII, 174–182.

фана II Котроманића (Rendjeo, 747–777) кованих непосредно после Милутинове смрти⁵, што указује на постојање српских утицаја код тих најстаријих босанских новчаних емисија, које су досад биле сматране као аутоктоне.⁶ Повезаност новца краља Милутина и Стефана II Котроманића, тј. српски утицаји на првим најстаријим босанским новцима виде се не само у представи владара са усправљеним мачем, већ и у појави птица на боковима Исуса, на наличју новца, што се јавља на неким подврстама најстаријих босанских динара (Rendjeo, 750). Ради сагледавања ових утицаја објављујемо слику једног таквог босанског динара из збирке С. Димитријевића који није обухваћен прегледом Rendjea (слике 5–6).

Сл. 5. — Fig. 5.

кост и у Душановом царском периоду, када се оно појављује само код једне једине новчане врсте, код Душановог двојезичног новца са његовим портретом на једној страни и царским монограмом на другој.⁷ Узмемо ли у обзир да се у оба случаја ради о врло ретким врстама од којих су сачувана само по два примерка, а да се те врсте јављају у периоду постојања врло бројних новчаних емисија, можемо претпоставити да је у оба случаја дошло до отпора а можда и до интервенције од стране цркве, те се зато ова пракса није проширила нити су новци са поменутих наличјима ковани у већем броју.

Ако изузмемо новце који су једновремено везани за владаре и феудалце, тј. сизерена и вазала (Оливер

Сл. 6. — Fig. 6.

Други крупни типолошки новитет је сама представа наличја. Први и једини пут у српској нумизматици појављује се на наличју новца фигура краљице на престољу. Упркос извесних сличности са готским мадонама, упркос кривина који је везан за култ богородице, на нашем је наличју несумњиво представљена сама краљица. То се види не само из одсуства ореола, већ и из одсуства сваког уобичајеног иницијала Богородице. Још један интересантан елемент иде у прилог краљице. На нашим средњовековним фрескама, нпр. на ктиторској фресци у Ариљу, краљица носи круну стављену преко вела, онако исто као што се то јавља и код поменуте представе. Удата жена појављује се на нашим фрескама увек са супружанским велом.

Узмемо ли у обзир да се у току читавог краљевског периода ковања српских динара појављује само једно једино наличје, Исус на престољу, да се на наличју новца краља Радослава појављују само религиозни мотиви, Исус, богородица и Арханђел Михајло, видимо да је појава наличја са краљицом изванредно значајна, као појава првог световног наличја у српској нумизматици. Таква световна наличја представљају рет-

са царем Душаном или Оливер са царем Урошем, Оливер и Вукашин са царем Душаном, Никола Алтомановић са царевима Душаном и Урошем (слика 31–32), Вук са кнезом Лазарем, необјављену врсту Вука Бранковића са коњем без јахача као симболом упражњеног царског престола и необјављени новац Јакова са Вуком) или два владара (царица са краљем Вукашином или царица са царем Урошем, Вукашин са царем Урошем, или краљица Јелена са краљем Вукашином, Урош цар са Стефаном царем, деспот Ђурђ са краљем Томашом, деспот Ђурђ са Јанком Хуњацијем) видимо да се елиминисање верских представа, тј. посвета обе стране новца истом владару јавља у већој размери само код неких бројних врста цара Уроша на којима се на лицу новца појављује сам цар Урош на престољу или на коњу а на другој страни шлем са царевим именом,⁸ као и код његових ређих врста са владаром на коњу.⁹

Елиминисање верских представа појављује се и код неких ретких врста Вука Бранковића.¹⁰ Ово елиминисање чисто верских представа карактеристично је за новце Ђурђа I Балшића (све три врсте), и читаве групе новца Ђурђа Бранковића на којима се на наличју по-

⁵ Милутин је умро 1321 а Стефан II Котроманић се осамосталио под заштитом Угарске 1322.

⁶ S. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875, стр. XVII. Можда се треба вратити на тезу Љубића да је у питању новац Стефана I Котроманића (1287–1302). — Ову тезу први је напустио С. Трухелка у раду: *Bosanski, srpski i bugarski novci zemaljskog muzeja u Sarajevu*, *Glasnik zemaljskog muzeja VI*, 1894, 390–391.

⁷ Ј. Петровић, *Некоји ретки стари српски новци*, *Старинар*, III серија, III, 1932, 5.

⁸ а) Љубић IX, 13–14; б) Љубић IX, 15–18; в) Љубић, IX, 27 и X, 1 (накнадно позлаћен).

⁹ а) С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, *Старинар*, н.с. IX–X, Београд, 1958–1959; слике 27–28. б) Љубић IX, 23–24; в) Ј. Петровић, *Из збирки нумизматичара предатне Србије*, *Нумизматичар бр. 1*, 1933, 31–32.

јављује лав или титула деспот. Верске представе ретко одсуствују код Лазара,¹¹ а увек су заступљене код новца осталих владара (самостални новац Букашина, сав новац Стефана Лазаревића) и феудалаца (градски новци нису узети у разматрање).

Задржимо се на неким новим карактеристичним детаљима основних представа. Почнимо са лицем новца.

Највећа интересантност лица састоји се у представи владара обученог у ратничко одело. На нумизматичком материјалу почев од Стефана Дечанског често сусрећемо портрете владара у ратничком оделу. Оваква ратничка одела карактеристична су за краљевске и царске динаре са крунисаним владарем који држи на крилу положени мач,¹² и за новце коване у време деспота Ђурђа Бранковића са представом стојећег владара који држи вертикални мач.¹³ У обема групама појављују се бројне врсте које су заступљене у многим збиркама. Значај новца са представама владара у ратничком оделу лежи у томе што се *представе владара у војној, ратничкој одећи уопште не појављују на фрескама*. Зато овакве представе на новцу имају изузетно велики документаран значај. Фигура владара у ратничком оделу на овој врсти новца једина је таква слика Милутина, и представља најстарију представу ове врсте.

Кад већ говоримо о оригиналности представа на новцу, треба подвући да се на нашим фрескама врло ретко јавља и сама представа владара који седи на престолу. Краљеви се јављају искључиво у стојећем ставу. То је сасвим разумљиво пошто на парадним, ктиторским портретима владар увек стоји, из поштовања према божанству. Чак се ни цар не појављује на престолу, сем на представама сабора. Сам коњанички огртач који се носи преко оклопа јавља се на фрескама само код светих ратника. Од 10 врсца српског средњовековног новца са представом владара у ратничком оделу, он се јавља само код Стефана Дечанског (у два случаја) и деспота Ђурђа (у два случаја), али је једино код последњег видљиво пребачен из руке и везан око врата.¹⁴ Дакле, овај нам нови новац краља Милутина показује да су се такви коњанички огртачи носили још у време Милутина и Дечанског.

Што се тиче појаса састављених од металних делова они су нам познати не само са фресака где се јављају код ктитора (Доња Каменица, Лесново, Псача), не само из пописа депонованих остава у Дубровнику, већ и у оригиналима заступљеним у студеничкој ризници. Те оригиналне металне појасеве традиција веже за косовске јунаке. Без обзира на њихово право порекло, они представљају несумњив српски средњовековни материјал. Новост у овом случају представља само дворедна шара.

Карактеристичан је и широк али релативно кратак мач. Сви мачеви представљени на српском средњовековном новцу танки су и дугачки. Такви су и босански

мачеви који се јављају не само код Стефана Котроманића већ и на новцу Ђвртка кованих у време када је био бан. Да ли је мач оваквог облика само резултат крупних размера представљеног владара и читаве композиције у којој није било места за дугачак мач, или су у то доба владари носили такве мачеве, тешко је рећи. Он одудара и од мачева које српски краљеви и цареви држе на крилу, који су дугачки и који представљају, по свој прилици, инсигнију власти, државни мач.

Задржимо се на коси владара. Оваква богато колмована коса која пада са стране у неколико увојака јавља се у српској нумизматици још само на једној врсти Милутиновог новца, на неким подврстама његовог динара са представом седећег краља који држи скиптар и *куглу са једноструким крстом* и носи натпис *Moneta regis urosi*. У оба случаја владар је без браде, бријан. Овај елемент који узгред речено потврђује везивање ове нове новчане врсте за Милутина указује да је извесно време у току његове владе оваква коса била у моди. Није искључено да су у питању утицаји везани за једну од његових жена, које видимо и на неким другим елементима овог новца, нпр. појава налицја са краљицом.

Напомињемо да се оваква изразито колмована коса не појављује ни код следећих владара. Изразито колмовану косу и то кратку са локнама око главе, налазимо тек на неким врстама деспота Стефана Лазаревића.¹⁵

Поменути колмована коса, обријано лице и ратничко одело удаљују читаву представу од тада уобичајених иконографских приказа, видно је приближују стварном владалачком портрету. На сваки начин све то указује на видљиве напоре резача да да прави реалистички портрет. Обе представе, на лицу и налицју, пружају драгоцене податке о раноренесансним појавама у нашој средњовековној уметности. Тек за време цара Душана појављује се прва новчана врста са реалистичким портретом, већ поменути Душанова врста са двојезичним натписом и представом његове главе.

Погледајмо како се поставља питање заставе. Приликом пажљивог проверавања већег броја примерака новца на коме Урош, или Драгутин или Милутин имају заставу од светог Стефана, видимо да је у свим тим случајевима у питању застава са три хоризонтална појаса, тробојница. На Вуковом новцу са заставом, на примерцима где је она потпуно изражена, опет се јавља тробојница. Она се као таква јавља и на овој новој новчаној врсти. Па ипак међу свим заставама постоји једна битна разлика. Док се на застави коју предаје св. Стефан у квадратном пољу у горњем углу, крај дршке, појављује крст (крстати барјак), на новцу Вука Бранковића и на овој Милутиновој новчаној врсти њега нема.

Осврнимо се на карактеристичне представе и детаље на налицју.

Једна од интересантних карактеристика овог налицја је сам крин у рукама краљице. Пошто је крин био симбол богородице, ова је представа са грациозно подигнутим цветом крина очевидно везана за њен култ.

Западне утицаје потврђује и велика сличност читаве представе са готским мадонама а посебно гест краљице која левом руком држи везу огртача. Овај се положај руке тада јавља на западу. Он је дошао у балканску иконографију у XIII веку када се јавља на

¹⁰ Једна несобјављена врста која има име Вуково на сбема странама новца, око шлема и у хоризонталном натпису, а можда и Ljubić XIII, 4 — Ј. Петровић, Веома ретки средњовековни грошници из села Ново Боњинце код Власотинаца, Старинар VIII-IX, 1933-4, бр. 122.

¹¹ Врста са његовим портретом — Ј. Петровић, Новац деспота Стефана Лазаревића, Народна старина, IV, 1940, Таб I, 4-5.

¹² У свему три врсте Стефана Дечанског, два краља Душана и три цара Душана. — Изузетак представља једна ретка врста цара Душана. С. Димитријевић, Нове врсте. . . , сл. 7 и 8.

¹³ Врста бр. 11 из ове серије, две врсте Ђурђе-Хуњади и врста града Смедерева са стојећим деспотом.

¹⁴ Код Стефана Дечанског појављују се пешеви, али се остали део огртача не уочава.

¹⁵ С. Димитријевић, Нове врсте. . . , сл. 70 и 72.

фресци ктиторице Десиславе жене севастократора Калојана, начињене 1259. у Бојанској цркви код Софије.¹⁶

Задржимо се на самом престолу који је врло карактеристичан. Престо са два висока стубића уместо наслона јавља се и на фрескама, најчешће на представи богородице. У том случају између два висока стубића наслона прикачена је драперија. Оваква се драперија често јавља на фрескама Милутинових задужбина. Престо израђен од токарених делова јавља се и на једном делу фреске, прича о прекрасном Јосифу, у Сопоћанима.¹⁷

неким врстама најстаријих новца Стефана II Котроманића. Тешко је рећи да ли су птице у питању чисто декоративни елементи или је то ознака неког мајстера. На сваки начин треба подвући да се у време Стефана II Котроманића птице појављују и као ознака на славонским бановцима бана Микца Михаљевића 1325–1343 (Rendjeo, 259–388).

Билне орнаменте са лишћем од винове лозе и деловима саме лозе срећемо само на овој врсти. Карактеристично је да се они појављују под Милутином, када само виноградарство доживљава расцвет.

Сл. 7. — Fig. 7.

Сл. 8. — Fig. 8.

Појава птица на боковима престола не представља новост. Оне се већ јављају на једној већ објављеној подврсти поменуте Милутинове новчане врсте са колмованом косом и натписом *Moneta regis Vrosi* са том разликом што стоје на јастуку и окренуте су споља¹⁸ (слике 7—8).

Већ смо указали да се сличне птице јављају на

Ако узмемо у обзир све изнете примедбе и паралеле скупа узете, видимо да нове, оригиналне и бего орнаментиране представе на лицу и наличју, које у погледу наличја имају изразито револуционаран карактер (световни карактер) представљају аутентичан средњовековни материјал, искључују сваку сумњу у аутентичност овог врло оригиналног новца.

2. Полудинар из времена краља Милутина са владарем који седи без натписа на лицу и Исусом који седи на наличју (слике 9—10)

Опис лица

Владар са круном седи на јастуку, на престолу без наслона. У десној руци држи скиптар са крупним крином а у левој руци испруженој у страну куглу са једноструким крстом. Лево од владара украс од три размакнуте тачке. Испод леве руке тачка.

Опис наличја

Исус са нимбусом око главе (крст рачваст) седи на престолу са високим наслоном који има на горњим

угловима уобичајене украсе од три груписне тачке. Обе руке положио на јеванђеље стављено на лево колело. На боковима престола ознака ? —

Иницијали Исуса $\bar{\text{I}}\bar{\alpha}-\bar{\text{X}}\bar{\alpha}$ у висини главе.

Подаци о новцу

Од ове врсте нашли смо само један примерак. Он се налази у збирци Љ. Ковачевића. Пречник 15 mm а тежина 0,84 грама (бушен примерак).

Примедбе

Мада овај новац по представи на лицу има знатне сличности са ситним мађарским сребрним новцем Беле IV (1235–1270 — Retty, 237), Стефана V (1270–1272 — Retty, 301–2), и Карла Роберта (1308–1342 — Retty, 11–17) сматрамо да се ради о српском новцу, пошто

¹⁶ Grabar, *La peinture religieuse en Bulgarie*, Paris, 1928, 171–3; И. Акрובה-Жандова, *Бзянская церковь*, София, 1960, 35.

¹⁷ В. Петковић, *Прича о прекрасном Јосифу*, Гласник скопског научног друштва I, 1926, 39, слика 5. — Види Верена Хан, *Профани намештај на нашој средњовековној фресци*, Зборник музеја примењене уметности I, Београд 1955, 16 и слика 7, 21–22.

¹⁸ Интервју Јозе Петровића са прецизним цртежом — *Време*, 11.III 1932. — Овај се примерак налази у збирци Љ. Недељковића, од кога смо добили негатив за израду фото копије, на чему му посебно захваљујемо.

— наличје са Исусом који седи не појављује на правом мађарском новцу, пошто се оно јавља на свом српском новцу краљевског периода, са изузетком претходне, новообјављене врсте. Његова појава на новцу који носи име Карулус (Љубић V, 5; приложена слике 11—12 примерка из збирке С. Димитријевића) не негира из-

питању полудинар. Појава ситног дивизионарног новца без натписа у периоду краљевства не треба да нас зачуди, пошто су такве врсте новца постојале у суседним земљама, пошто смо наишли на ситан новац без натписа са главом цара Душана који очевидно исто тако спада у дивизионирани новац, пошто у време

Сл. 9. — Fig. 9.

Сл. 10. — Fig. 10.

Сл. 11. — Fig. 11.

Сл. 12. — Fig. 12.

разито српски карактер овог наличја, пошто аутори који га приписују Карлу Роберту сматрају да је то новац кован по узору српског новца или за саму српску територију.¹⁹

Ако би пошли од друге хипотезе, по којој је Карулус само латински облик имена српског краља Драгутина²⁰ а по аналогiji евентуално чак и Милутина, онда би ова врста средњовековних динара са натписом KARVLVS – S STEFAN/REX представљала новац једне српске државе, Драгутинове Србије или саме Рашке.

По тежини овог новонађеног новца,²¹ величини и по отсуству натписа могло би се закључити да је у

цара Душана постоје денарⁱ del tercio, пошто је бројност ситних и досада непознатих врста нађених у гробовима Новог Брда, показала да су наши подаци о

¹⁹ Тако нпр. Рети ставља уз његову слику натпис »Serbiens« (Retty, 61) што би значило да је кован за Србију. У опису те врсте он каже да је она кована по српском узору (Vorbild). У кратком историјском осврту на Карла Роберта, он додаје после претходних констатација да је ова врста кована приликом заузећа Баната, 1319 од стране Масџо-а или у време другог рата са Србијом 1334 на српској територији и по свој прилици рад једног српског мајстора (Retty, 94).

Luczenbacher је у почетку, у својој првој књизи (1843), везивао овај новац за победу коју је Карло Роберт однео над Милутином 1320 (податак Odoric-а, Raynaldo-а Timone-а, Katona, Hist. Crit. Tom VIII, 416 — Luczenbacher János, A'Szerb zsarpanok, királyok, és szarok penzei, Budan, 1843, 421). Касније, у својој другој књизи, из 1858, он пориче постојање овог »шизматичког« новца који је по њему неспојив са верским осећањима

Карла Роберта и сматра га погрешно прочитаним примерком Милутинове врсте XVI (Erdy János, A Boszna, és Szerb régi Ertek, Budan, 1857 (на корицама: Pest, 1858), 45). Пошто је постојање овог новца несумњиво утврђено, треба се вратити на прво Луценбахерово решење или наши боље.

Шафарик у свом Описанију стари српски новаца позива се на мађарске ауторе који сматрају да је Карло Роберт освојио од Милутина неке делове Србије, назвао се краљем Србије и дао ковати овај новац под својим именом а на српски начин (Гласник III, 245).

Рајхел види у постојању овог новца потврду да је Угарска заиста имала једновремено врховну власт над Србијом (J. Reichel, Serbiens alte MUnzen, 257–8).

Марић који одбацује претпоставку да је то Драгутинов новац (види следећи текст) изјашњава се да је у питању угарски новац који подражава српски новац у оптицају за потребе трговине са Србијом (Р. Марић, Студије из српске нумизматике, Београд 1956, 37–38).

²⁰ J. Brunšmid, Najstariji hrvatski novci, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, VII (1903/4), 182, напомена 3; J. Петровић, Гласник земаљског музеја у Сарајеву, 1955, 179.

²¹ Напомињемо да овај бушени примерак има 0,84 грама док просечна тежина 14 примерака Милутиновог новца са седећим краљем који држи скиптар и куглу са једноструким крстом износи нешто више но двоструко, 1,91 грам.

постојању таквих данас релативно ретких ситних врста опште узевши недовољни и јако непотпуни.

Ова нова врста српског средњовековног новца врмена краљевства, коју ћемо до даљих истраживања звати полудинаром има велике сличности по представи на лицу са Драгутиновим и Милутиновим динарима са краљем који седи и држи скиптар и куглу (Љубић VI, 4, 8–13) специјално са врстом на којој краљ држи куглу са једноструким крстом а на наличју нема кринова (Љубић VI, 8–9) која припада Милутину. Ова стара врста чије су побројане карактеристике истоветне са новонађеном врстом је истовремено она врста са представом седећег краља чија се тежина највише приближује двострукој тежини новонађеног примерка. Из свих ових разлога ми смо склони да и новонађену врсту припишемо Милутину.

На читавој групи Милутиновог и Драгутиновог новца са седећим краљем који држи скиптар и куглу скиптар је у десници а кугла у левици, овде исто као што је то случај са већ поменутих врстама мађарског новца Беле IV, Стефана V и Карла Роберта и на новцу Wenzela (1301–1305 — Retty 383 и 385) на коме се појављује кугла са двоструким крстом.

Престо са равним седиштем без наслона и ручица на коме владар седи на новонађеној врсти разликује се од приказаних престола на свим побројаним српским и мађарским врстама. Он је најсличнији престолу који се појављује на већини примерака ћириличке врсте Стефана Дечанског (Љубић VI, 16, 19–21), мада нема вертикалне зрнасте украсе.

3. Динар цара Душана са шлемом на коме стоји велики крин на лицу и Исусом који седи на наличју

Сл. 13. — Fig. 13.

Сл. 14. — Fig. 14.

Опис лица

Шлем окренут на лево. Изнад тзв. јастука косо ишпартаног и украшеног на сва четири угла са по три груписане тачке, стоји велики стилизовани крин који на новцу стоји en face, док је на стварном шлему окренут према његовим боковима. На врху капиге и у основи крина мали круг. Натпис почиње горе десно рачвастим малтешким крстом иде околу и гласи

MONITAS — IMPERATOR

Опис наличја

Исус са нимбусом (рачvasti крст) седи на престолу са високим наслоном. Обема рукама држи јеванђеље које стоји на крилу. Горњи углови престола и бокови седишта украшени су са по три груписане тачке. Иницијали Исуса в висини главе.

Подаци о новцу

Од ове врсте нашли смо само један примерак. Он се налази у збирци Љ. Ковачевића. Пречник 19 mm а тежина 0,98 грама.

Примедбе

На новцима цара Душана шлем се појављује само на неким његовим латиничким врстама. Све латиничке врсте а самим тим и новци са шлемом спадају у релативно ретке врсте цара Душана. Неке од њих спадају међу најређе врсте овог владара. Узмемо ли у обзир да је од овог владара досада нађено највише новца, релативна реткост царских врста са латиничким натписом, односно царских Душанових врста са шлемом можемо објаснити само бројном ограниченошћу ових емисија без обзира на њене разлоге, било да је она дошла услед територијалне или временске сужености ових емисија, било да је она настала услед мањег ковања тих врста на некој другој основи. Међу најређе Душанове царске врсте спадају две латиничке врсте са шлемом, ова новонађена врста и врста са чекркли челенком и натписом MONITAS — IMPERATOR (Љубић VII, 11) од које је досад исто тако нађен само један примерак. Карактеристично је да су једине латиничке врсте са шлемом од којих је до сада нађен само по један примерак — ове две врсте са истоветним натписом.²²

²² Друге две врсте са шлемом не спадају у велике реткости. Од прве, са натписом STEFANUS IMPERATOR (Љубић VII, 13) досад смо нашли 41 примерак, а од друге са натписом IMPER SEFAN MONITA (Љубић VII, 12) досад смо нашли 13 примерака.

Тако велика бројна ограниченост ове две врсте код владара чије су емисије скупа узете најбројније емисије у српској средњовековној нумизматици указује на могућност да се ради о експерименталним емисијама, или о новцу кованом у сасвим изузетним околностима. Пошто се у српској нумизматици име Stefanus скраћује на ST, а слово S означава скраћеницу од придева sanctus²³ могло би се предпоставити да су ове две врсте коване после Душанове смрти на самом почетку владавине малолетног цара Уроша. Никако не би могли прихватити да се на релативно крупној монети на динарима и то код две различите врсте име Стефан скра-

да се крин појављује на трећацима (denari del tercio) цара Душана, као симбол кога заједнички држе цар и царица. Други, да се на једној досада непознатој подврсти Душановог краљевског новца са шлемом и натписом MONITA REX STEFA коју сам нашао у музеју у Крајови (Румунија) на угловима јастука на месту уобичајених украса од три груписане тачке појављују кружићи са крином, онакви исти какви се појављују код новонађене врсте (слике 15—16).

Појава шлема са великим крином попуњује серију шлемова која се јавља на средњовековном српском новцу. До сада су били познати само шлемови са пер-

Сл. 15. — Fig. 15.

Сл. 16. — Fig. 16.

ћује само на слово S. Пре бисмо могли прихватити да је у питању покрјни тј. свети император. У прилог тог решења ишла би и чињеница да се на свим могућим врстама са шлемом краља и цара Душана појављује само челенка са перјаницом која полази из руже или кружног украса (чекркли челенка) а да се само на новонађеном примерку појављује шлем са крином. Узмемо ли да је крин симбол богородице смрт Душанова могла би да објасни ову радикалну промену. Не треба искључити ни могућност да је то била ознака царице Јелене.

Расматрајући питање појаве шлема са великим крином, не треба испустити из вида два момента. Први,

јаницом (Душан и његов син Урош, а исто и симбол царства) шлемови са женским попрсјем (култ дама — Оливер, цар Урош и Вукашин), шлемови са вучјом главом (Балшићи), рогати шлемови (Лазар и Стефан Лазаревић) и рогати шлем са двоглавим орлом (Ђурђе Бранковић). Сада се појављује и ова шеста врста шлема, шлем са великим крином.

Занимљиво је да се велики крин појављује као централна представа и код једне врсте динара деспота Ђурђа Бранковића²⁴ што указује на његов опште државни симболични значај у средњовековној српској држави.

4. Динар цара Душана, са представом цара и његове жене који држе велики једноструки крст и натписом ELENA STEF. INPERATOR. На наличју Исус седи (слике 17—24)

Опис лица

Владар у царској хаљини, дивитисијону, са затвореном царском круном, стемом, на глави стоји лево, а царица у дугој хаљини са круном која има три рачве стоји десно. Оба држе у средини најближом руком, левом односно десном, велики монуметални једноструки

крст који стоји на постољу. У другој руци држе скиптре. Натпис почиње горе десно, иде околу и гласи:

ELENA · STEF -
INPERATOR

²³ С. Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизматике II, 109—10. — Допунски изузетак представљају скраћенице на неким денарима del tercio цара Душана на којима се СТЕФАН скраћује на С (Ljubić XV, 4, 8, 10, 13), што би се могло објаснити оскудицом простора.

²⁴ Ј. Петровић, Ђурђе Бранковић у светлости нумизматике Нумизматичар бр. 1, 16, врста 29.

Опис налицја

Исус са нимбусом око главе (зраци рачвасти) стоји у мандорли. У левој руци држи јеванђеље а десницом, испруженом у страну и склопљеном на ритуалан начин, благосиља. Иницијали Исуса мењају висину код различитих подврста.

шти (бушен). Пречник 18–19 mm. Тежина два примерка С. Димитријевића 1,26 и 1,14 gr., а примерка из Загреба 1,10 gr.

Подврста која се јавља у збирци С. Димитријевића (1 комад — слика 17–18) и збирци Јб. Недељковића има натпис који је ограђен на обе половине са унутрашње стране израженом полукружном линијом. Крст

Сл. 17. — Fig. 17.

Сл. 18. — Fig. 18.

Сл. 19. — Fig. 19.

Сл. 20. — Fig. 20.

Сл. 21. — Fig. 21.

Сл. 22. — Fig. 22.

Подаци о новцу

Од ове новчане врсте нашли смо шест примерака. Два у збирци др С. Димитријевића, један у Археолошком музеју у Загребу, један контрамаркиран, у збирци др Јб. Недељковића, један у збирци С. Симоновића (бушен) и један у Народном музеју у Будимпешти

који се завршава са 4 кружића стоји на постаменту од три кружића. Скиптри се завршавају криновима. Унутар мандорле са обе стране налазимо низ тачака. Иницијали Исуса у висини рамена. На боковима словне ознаке **В-П** испод ознака украси од три тачке.

Загребачки примерак (слика 19–20) разликује се од прве подврсте само по наличју, и то тиме што се у мандорли налазе нивови кружића, што се иницијали Исуса налазе у висини врата, а словних ознаке и украса нема.

Код другог Димитријевићевог примерка (слика 21–22) нема оградне линије, постамент је од два степеника од којих је горњи ужи. Натпис иде испод ногу, без прекида. На наличју у мандорли нема никаквих низова а на њеним боковима налазимо само иницијале Исуса.

Код примерка С. Симоновића (слика 23–24) натпис гласи **ΕΛΕΝΑ ΣΤ-ΙΜΠΕΡΑΤΟΡ** Крст је на двестепенастом постољу. На наличју налазимо иницијале Исуса у висини врата и словну ознаку ΙΑ–Β.

Сл. 23. — Fig. 23.

Сл. 24. — Fig. 24.

Примедбе

Цар Душан, који је у многим повељама и другим званичним актима наступао заједно или споразумно са царицом ковао је и новац на коме је представљен и цар и царица. Душан се појављује заједно са царицом на 16 врста, тј. на 47% свих његових царских врста. Царица је особито бројно заступљена на малим врстама царског новца. Од осам таквих врста она се не појављује само на једној јединој. Врсте Душановог новца на којима се појављује цар и царица спадају добрим делом у врло бројне врсте. Од поменутих 16 врста 3 спадају у врсте које се појављују у свим од нас прегледаним збиркама са преко 200 примерака. Зато удео врсте са царем и царицом у укупном броју примерака Душановог царског новца који сам досад обрадио износи 54,3%.

Мада се царица појављује на 16 поменутих врста, само на једној од њих налазимо њено име, поред имена цара Душана. Истражујући ову врсту ми смо нашли да постоји још једне засебна врста на којој се царица за разлику од ове досад утврђене на којој се појављује скраћено име *Elena imperatrix*, јавља само са својим именом, без назива царице. У питању је врста коју обрађујемо.

Ову је врсту објавио и определио као новац цара Душана већ 1854 др Јанко Шафарик.²⁵ Мада је био у питању један недовољно сачуван примерак он несумњиво припада првој подврсти.

Двадесет и једну годину доцније Љубић уноси исти примерак у групу Душанових динара са царем и царицом на којима натпис садржи имена »*Elena imperatrix*« и »*stefanus imperator*«,²⁶ додајући иза специфичног натписа који садржи само *ELENA* — »(ваљда *ELENA IP*)«.

Бројност нађених примерака и њихове варијације показују да ову разлику у натпису не можемо сматрати ни случајношћу ни пропустом мајстора – резача калуца. Ако је резач могао да стави неку ознаку или да скрати једну реч на уобичајени начин он није смео да суштински мења натпис који је зависио од самог владара. Овакав натпис на коме се Јелена јавља без икаквог звања налазимо на четири врло различите варијанте које несумњиво представљају подврсте једне специфичне врсте на којој жена цара Душана нема звање царице.

Пошто је име цара Стефана дато у скраћеном облику сам натпис не може да пружи одговор да ли он значи Јелена Стефана императора или је у питању

једновремена појава имена Елена и имена Стефана императора, као што је то случај са сличном новчаном врстом цара Душана на којој се појављује на једној страни новца *Elena imperatrix* а на другој страни *Stefanus imperator*.

Прва варијанта указивала би на новац царице Јелене кован после Душанове смрти, у време када је царица наступала као господар одређене територије у Јеђејској Македонији. Друга варијанта указивала би на период пре Душановог крунисања за цара.

Решење овог проблема налазимо у контрамаркираном примерку. У поменутој групи контрамаркираног новца бројно су заступљене Душанове краљевске врсте, врсте првог периода његовог царског ковања, и неке царске врсте са латинским натписом, али у њој нема ни једне врсте трећег и четвртог периода Душановог царског ковања, ни једног примерка цара Уроша. Уз то смо утврдили да је контрамарка која се налази на поменутом примерку стављена на почетку бановања

²⁵ Додатак кь описанио стары србски новаца, Гласник друштва србске словесности, VI, 1954, 193–194, бр. 3.

²⁶ S. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca, 107, vrsta IV C 1.

Твртка Котроманића.²⁷ Услед свих наведених подетака ова специфична новчана врста несумњиво припада почетном периоду Душановог царства. Из свега овога резултирају два закључка: први, да је врста са натписом *ELENA STEF-IMPATOR*, кована у најстаријој периоди Душановог царског ковања, у време када је он прихватио звање цара само у односу на Грке, остајући краљ Срба, од јесени 1345 до пролећа 1346 године. Друго, да је звање царице дато Јелени тек за време крунисања, тј. да га она није носила у најстаријем царском периоду. Другим речима, чињеница да

Душан носи царско звање а царица га нема, не представља никакву случајност, већ једну нову карактеристику периода пре Душановог крунисања за цара.

У прилог таквог решења говори и сама одежда царице. Док на свим примерцима Душановог новца са царем и царицом и царским натписом обе фигуре имају царску хаљину дивитисијон са лоросом, на овом новцу само је цар обучен на такав начин. На овој новчаној врсти Јелена носи исту крвну као и на осталим царским новцима, али је њена хаљина обична, без лороса.²⁸

5. Динар царице Јелене, удовице цара Душана са царицом која стоји. На налицју цар Урош седи

Сл. 25. — Fig. 25.

Сл. 26. — Fig. 26.

Отис лица

Владарка у царској хаљини дивитисијону са лоросом и пешевима који се спуштају са рамена и лактова и висе до испод струка, са нимбусом око главе и великим минђушама, стоји. У десној руци држи скиптар са крстом (?) а у левој мали свитак. Са обе стране њених ногу извијају се гране које се завршавају крстастим цветовима. Натпис гласи:

У
ЧТ - ЧТ
РІ

Отис налицја

Владар у царској хаљини дивитисијону са лоросом, са царском круном-стемом и нимбусом око главе, седи на престолу са ниским наслоном. У десној руци држи скиптар са крстом изнад кога налазимо нови велики крст, а у левој мали свитак. Натпис гласи:

УР - ЧТ
ОШР РБ

Подаци о новцу

Од ове новчане врсте нашли смо два примерка. Први у збирци др С. Димитријевића (слика 25-26), а други у збирци др Љ. Недељковића. Пречник 17 и 19 mm. Тежина 0,94 и 1,31 gr.

Примедбе

Нимбуси који се јављају око главе владара не представљају неку аномалију. Они се јављају на фрескама и у краљевском периоду. Њихову најстарију појаву у српској нумизматици нашли смо код неких подврста Душанове царске врсте са царем и царицом у чијем се натпису јавља *Elena imperatrix — Stefanus imperator* (нпр. Љубић VII, 21). Од све три врсте Душанових динара са царем и царицом и са латинским натписом, они се појављују само код ове. Нимбус око главе владара сусрећемо и на представама цара датих на новцу његових вазала као и на једном самосталном новцу цара Уроша.²⁹

Задржимо се на оделу царице. Пошто се хаљина не сужава у доњем делу а пешеви који висе исте су дебљине од рамена до испод струка, стиче се утисак да није у питању у то доба уобичајена гранаца, чији

²⁷ С. Димитријевић, Контрамарке на средњовековним српским и босанским динарима, Посебан отисак из Историјског часописа XII-XIII, Београд 1963, 111, 140-2, 147-9.

²⁸ Напомињемо да се на једној јединој врсти Душановог новца са две фигуре, и то на оној која је без икаквог натписа на лицу, тј. на којој нема царског натписа, обе фигуре појављују у обичним хаљинама. — С. Димитријевић, Хронологија Душановог царског новца, Посебан отисак из Историјског гласника IX-X, Београд, 1959, сл. 7.

²⁹ С. Димитријевић, Нове врсте . . . сл. 19-20, стр. 143-4, напомена 46.

се пешеви сужавају и иду до краја хаљине, већ нека врста краће пелерине стављене преко хаљине.³⁰

Задржимо се на историјском значају овог новца. У питању је несумњиво новац царице Јелене кован после смрти њеног супруга, у време цара Уроша. Мада је цар Урош у неким случајевима, специјално када су биле у питању даровнице, наступао заједно са мајком³¹ мада је она наступала и као нека врста регента, нама се чини да је овај новац Јелена ковала као феудални господар одређене територије, Сера са околином,³² као вазал цара Уроша. У прошлој серији нових врста већ смо објавили новац царице Јелене са грчким натписом и краљем Вукашином на другој страни.³³ Као трећа врста њеног новца можда би дошла у обзир врста коју је Ј. Петровић објавио у Нумизматичару.³⁴ Она је нежалост остала мистериозна услед недовољно јасног и зато непротумаченог натписа.

Велика сличност између друге новчане врсте царице Јелене и новца краљице Јелене са шлемом³⁵ врло је загонетан. На обема врстама налазимо шлем са људском главом који срећемо и на новцу и на прстену печатњаку краља Вукашина.³⁶ Сем тога и на новцу царице Јелене и на новцу краљице Јелене појављује се на наличју краљ Вукашин на коњу.

Нама се чини да однос краља Вукашина и царице Јелене није довољно осветљен у нашој историји. Мада не можемо да дамо никаква дефинитивна решења, сматрамо за потребно да укажемо на неке необичне податке, противречности и нелогичности у историјским изворима, који уносе сумње у досадашње тврдње наших историчара, указују на неке чињенице које су остале нерасветљене у нашој историјској прошлости.

Мада се српска царица Јелена, жена Душанова, сматра у нашој историји као сестра бугарског цара Ивана Александра,³⁷ мада дубровачки извори то изричито кажу,³⁸ мада то тврде и византијски извори³⁹ и грчки епирска хроника Комнина и Прокла.⁴⁰

Троножац помиње у три наврата да је друга жена Душанова била сестра Вукашинова.⁴¹ Одакле су се појавиле ове тврдње у Троношцу? Да нису у питању црквени извори који нису допрли до нас?⁴²

При томе не треба заборавити да цар Јован Палеолог назива у једној повељи Вукашиновог брата Угљешу нећаком српске царице.⁴³ Јасно је да се ово прецизно сродство не може изједначавати са тиме што се

владари у међусобном општењу називају браћом и сестрама.⁴⁴

Можда би се читава ова ствар могла објаснити тиме да је Јелена била рођена сестра једноме а сестра од стрица или сестра од тетке другоме. Напомињемо да би блиско сродство царице Јелене и Вукашина могло да објасни не само положај Вукашина на двору цара Уроша и његов нагли успон,⁴⁵ већ и тесне везе краља Вукашина и царице Јелене, које се појављују како у дубровачким изворима где се 1361 и 1362 помињу писма и посланства »ad Volchasinum et ad imperatricem veterem«,⁴⁶ као и ковачке новца на чијој се једној страни појављују краљ Вукашин а на другој царица Јелена, и то у време кад су амбиције Вукашинове дошле до изражаја а Јеленин син Урош био на царском престолу.⁴⁷ То би исто тако објаснило зашто царица Јелена и жена Вукашина краљица Јелена, па и сам цар Урош имају на својим новцима истоветне шлемове, које налазимо на новцу и на прстену печатњаку краља Вукашина, шлемове са људском главом.

Карактеристично је да се и на новчаној врсти са грчким натписом на страни Јелене, царица појављује са својим световним именом HELENA. Мада се је она замонашила ускоро после смрти цара Душана, пошто се под својим монашким именом Јелисавета, помиње већ 1356⁴⁸ она и даље живи световним животом и наступа као Јелена.

Да ли је ова нова врста новца царице Јелене кована непосредно после Душанове смрти или много касније не би се могло закључити ни на основу њеног звања ни на основу царске хаљине. У то време по читавој Европи многи замонашени феудалци воде световни живот. Зато је и царица Јелена могла да носи као монахиња и своје старо световно звање и своје царске хаљине.

Изгледа да је тај њен световни живот и подршка коју је пружила Вукашину који је угрожавао престо цара Уроша, дала повода да је Орбини окарактерише као »donna perversa« »veramente disposta a fare ogni male«. ⁴⁹

Погледајмо какви су били односи цара Уроша и царице мајке. То се најбоље види из Урошевих повеља. Мада је и у периоду 1356–1361 било и повеља у којима се царица не помиње,⁵⁰ у многим од њих она се појављује заједно са сином.⁵¹ На свим каснијим повељама Урош се појављује без царице мајке.⁵²

У истом периоду, када се у неку руку раскидају везе цара Уроша и царице мајке, јавља се и тесна сарадња царице Јелене и Вукашина. Дубровчани пишу »Imperatrici et Volcasino« (28 јули 1361), шаљу посланство »ad Volchasinum et ad imperatricem veterem...« (19–20 мај 1362).⁵³ У том периоду, после Вукашиновог проглашења за краља

³⁰ Упореди царицу у Леснову. — В. Петковић, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, Београд, 1950, слика 465.

³¹ Види напомену 51 у овом тексту; Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи, Ср. Карловци 1927, 286, бр. 1084; 36, бр. 23.

³² К. Јиречек, Историја Срба I, Београд 1952, 237, 240, 244, 247, 408, 411. — Изгледа да је други њен феудални посед Улцињ био спореднијег значаја.

³³ С. Димитријевић, Нове врсте . . . 149–151, бр. 11.

³⁴ Нумизматичар, бр. 1 (са браон корицама), 30–31.

³⁵ С. Димитријевић, Нове врсте . . . 150.

³⁶ Напомињемо да се такав шлем са главом сусреће и код цара Уроша и на новцу деспота Оливера.

³⁷ К. Јиречек, Историја Срба I, 213, 222, 226, 354, 358.

³⁸ »in accipiendo in eius uxorem, soror Alexandri imperatoris Bulgariae — Monumenta Ragusina, Libri reformationum V, 341, упореди 343 — »in accipiendo in uxorem filiam Alexandri imperatoris Bulgariae«.

³⁹ Кантакузен III, Сар. 56.

⁴⁰ Гласник XI, 297–9.

⁴¹ Гласник V, 66 и 69 (2).

⁴² Н. Радојчић претпоставља да је у питању податак кога су унели преписивачи — Н. Радојчић, О Троношком родослову, Београд, 1931, 32, напомена 4.

⁴³ Повеља цара Јована од 1356, Petits Acets de Chilandar, Визант. Временик XVII, 1911, 313.

⁴⁴ Упореди К. Јиречек, Историја Срба II, Београд, 1952, 338. Да ли Јован Палеолог стварно назива цара Душана 1351 ујком или се то односи на Угљешу — Види Petites Actes, 292.

⁴⁵ При томе не треба заборавити да је сам цар Душан подизао на висока звања углавном своје истакнуте војсковође и рођаке.

⁴⁶ Monumenta Raguzina III, 100, 192, 193.

⁴⁷ С. Димитријевић, Нове врсте . . . 149, 151, бр. 11.

⁴⁸ С. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века, Београд, 1912, 308; К. Јиречек, Историја Срба I, 237 — погрешно везује за 1360.

⁴⁹ Перверзна госпа, стварно склона да учини свако зло — М. Orbini, Il regno de gli Slavi, Pesara, 1601, 261, 265.

⁵⁰ С. Новаковић, Законски споменици, 175, 177, 178, 712, 312 (2), 314, 180, 437, 436.

⁵¹ С. Новаковић, Законски споменици, 308 (1356), 311 (10.IV 1357), 709 (20.VI 1358), 439 (1361), 493 (11.XI 1361).

⁵² С. Новаковић, Законски споменици, 183 (22.VIII 1362), 186 (око 1362), 441 (11.III 1365), 444 (1366).

⁵³ Monumenta Raguzina III, 100, 192, 193.

(1366) царица Јелена кује већ поменути новац са представом краља Вукашина на коњу на другој страни.⁵⁴ Мада се на том динару она помиње у грчком натпису као господина Уроша царица Јелена, она наступа у том периоду и као самостални владар. Године 1364 византијски цар Јован упућује јој патријарха,⁵⁵ а 1367 Дубровчани примају посланство »domini imperatricis Sclavonie«.⁵⁶ Можда се Кантакузинов опис прилика у Србији у коме се каже да је Јелена одвојила многе

градове, окружила се знатном силом и почела да влада сама за се, односи на овај период?.⁵⁷ Све ово показује да је врло вероватно да је новац на коме се царица јавља заједно са царем Урошем кован негде између 1356 и 1361 године када је Урош наступао заједно са мајком. Пошто се цар Урош појављује са царском титулом⁵⁸ сматрамо да је он кован негде на крају тога периода, кад је почео да је ставља на новац у натпису око свог лика.

6. Динар краља Уроша сина Душанова са владарем и његовом мајком који стоје и кружним натписом VR-EL. На наличју Исус у мандорли

Сл. 27. — Fig. 27.

Сл. 28. — Fig. 28.

Опис лица

Владар у дугој хаљини која је готово потпуно покривена огртачем са широким манијаком навише повученим (тако набораним) пешевима и са затвореном круном, стемом на глави стоји лево, а царица у сличној одежди, али са таласасто падајућим пешевима огртача, рачвастом круном и великим мињушама стоји десно. Оба држе најближом руком високи монументални двоструки крст. Док владар држи у десници скиптар са крстом, царица је ставила леву руку на груди. Натпис почиње доле лево иде околс и гласи: **VR·-EL**. (Ово су несумњиво скраћенице имена Urosius и Elena).

Опис наличја

Исус са нимбусом око главе (зраци рачвасти) стоји у мандорли. Левом руком држи на грудима јеванђеље а десном склопљеном на ритуалан начин и испруженом у страну благосиља. Унутар мандорле на обема странама низови шестокраких звезда (3:4). Иницијали Исуса у висини врата. На боковима мандорле слезвна ознака R-V.

Општи подаци о новцу

Од ове врсте досад смо нашли само један примерак и то у збирци сада покојног професора др Мирка Роша из Цириха.

Примедбе

Ова нова врста новца на којој се Душанов' син Урош појављује заједно са мајком у многоме се и битно разликује од свих до сада познатих примерака новца цара Уроша са представом цара и царице.

Прва разлика састоји се у појави имена ELENA. На све четири врсте (наша подела), односно на четири најкрупније подврсте динара цара Уроша са представом цара и царице појављује се име Урош, али до сада на тим примерцима није виђено име царице. Њега није било ни на малим врстама цара Уроша са истом представом. Мада је било очевидно да је представљена женска фигура, царица мајка, о томе до сада није било потврде у натписима. Ово је први новац Уроша, сина Душанова на коме се јављају имена Уроша и Јелене.

Друга разлика састоји се у одежди владара и царице. Док се на осталим примерцима оваквих динара код обе све фигуре види лорос који се спушта средином хаљине на овом примерку он се не појављује ни испод огртача. Мада обе фигуре имају остале уобичајене карактеристике царских динара са царем и царицом, као што су нпр. затворена царска круна — стема и скиптар код владара и рачваста круна код царице, оне су како изгледа без лороса.

Трећа специфичност ове врсте је отсуство царског звања у натпису. Док се на новцу цара Душана царско звање појављује кад год на њему има натписа, на неким врстама цара Уроша налазимо само његово име. Ако изузмемо примерке који имају натпис Урош на једној страни а Urosius imperator на другој, видимо да се ово име без царског звања јавља изузетно на једној врло

⁵⁴ С. Димитријевић, Нове врсте . . . 149-151.

⁵⁵ К. Јиречек, Историја Срба I, 245.

⁵⁶ Monumenta Ragusina IV, 100.

⁵⁷ Историја народа Југославије I, Београд 1953, 408.

⁵⁸ Види примедбе код следеће нове врсте.

реткој врсти, односно подврсти са владаром који седи (Љубић X, бр. 2) али зато прилично често на примерцима Урошевих динара са две фигуре (Љубић X, бр. 6–7, 10).

То што се име Урош без царског звања јавља само на новцима Душановог сина, што се оно јавља углавном на новцима на којима се појављује царица Јелена, указује на могућност да су у питању новци Душановог сина краља Уроша ковани за време царава живота. Новац који на једној страни има име Уроша, а на другој име Vrosius imperator припадао би каснијем периоду. Касније прихватање царског звања објашњава зашто се поред побројаних врста које носе само име Уроша јављају и подврсте са истим представама на којима стоји натпис Урош цар⁵⁹. То би објаснило и подврсту која је пандан поменутој реткој врсти са владарем на престолу која на месту натписа Урош или Урош цар носи натпис **УР — УР**⁶⁰.

Разлике у одежди владара и царице код наше нове врсте и свих осталих врста цара Уроша са две фигуре могле би се објаснити отсуством царава звања на новцу.

Треба подвући да је у време цара Душана отсуство царског звања у натпису готово увек праћено *отсуством лороса*. Лорос се не појављује код обе фигуре код Душанове царске врсте са царем и царицом крај којих нема никаквог натписа⁶¹, њега нема само код Јелене на новцу на коме се око цара и царице појављује натпис ELENA STEF IMPERATOR, тј на коме Јелена нема царско звање (врста бр. 4 из овог чланка). Он се не појављује код обе фигуре и на нашем новцу на коме се оба имена VROSIUS и ELENA појављују без царске титуле. Једини изузетак представља новац Душановог сина Уроша са владарем на престолу и натписом Урош. Можда би се и овај примерак могао узети за период који је непосредно следио Душанову смрт, за период дезоријентације. У том би случају само ова нова врста, са натписом VR и EL, припадала периоду пре Душанове смрти.

Јасно је да би било пожељно да постојање новца краља Уроша сина Душанова нађе потврду у остављању, онако исто као што је то био случај са новцем истога Уроша као младог краља. Пошто овакав одлучујући доказ за сада недостаје задржимо се на неким другим допунским чињеницама, које би могле да појачају досад наведену аргументацију у прилог тврдње да је у питању новац краља Уроша сина Душанова.

Пови допунски аргуменат те врсте је само постојање новца Уроша као младог краља, за кога смо утврдили да је кован пре Душановог крунисања⁶². Ако је Урош ковао новац још пре Душановог крунисања за цара, као млади краљ, природно би било да га кује и после крунисања, на коме је крунисан за краља⁶³.

Други допунски аргуменат је чињеница да се готово у свим случајевима (сем поменуте ретке врсте са владарем који седи) и код раније познате врсте са царем и царицом и натписом Урош — Урош, коју ми раздвајамо на две врсте, и код ове нове врсте, Урош појављује заједно са мајком. Једновремени наступ сина

и мајке лако се да разумети у току његова малолетства, како за време цара Душана, тако исто и на почетку владе цара Уроша.

Трећи допунски аргуменат у прилог наше претпоставке налазимо у словној ознаци R — V. Скраћење Урошевог и Јелениног имена на VR и EL као и потреба датирања наше нове врсте потстакли су нас да се детаљније позабавимо овом словном ознаком а једновремено испитамо њен однос према Урошу. Истражујући појаву ове ознаке утврдили смо да се она појављује у првом периоду ковања цара Душана, када је она посебно карактеристична за целу врсту са натписом који се завршава са Rx Rasie (Љубић VII, 17)⁶⁴. После Душановог крунисања, за време Душановог царавања, она се најчешће појављује на врстама на којима су представљени цар и царица, мада је има и код неких других свечаних царских врста⁶⁵. У Љубићевом Опису југословенских новца она се јавља на 75 примерака новца са царем и царицом а само на 46 примерака осталог Душановог царског новца те периоде, на којима је присутан сам цар.

Пошто се у периоду 1346–1355 обично кује новац са царем и царицом, пошто се на том новцу често појављује ознака R — V, пошто се у готово свим државним актима цара Душана помињу и царица и његов син краљ Урош, код нас се је јавила мисао да је ова словна ознака уствари скраћење натписа REX VROSIUS. Ако су мајстори резачи стављали свсје иницијале, крај Исуса, између осталих и ради његове заштите, то је могло да се примени и у случају малолетног краља Уроша.

Ова појава имена краља Уроша на новцу цара Душана на коме ес јавља цар и царица, као и на неким другим свечаним царским врстама са представом самог цара, делимично би објаснила контрадикторност између редовне појаве цара, царице и њиховог сина на државним актима, повељама и писмима и потпуно отсуство последњег на царском новцу. Да ли је појава ове словне ознаке покрај Исуса само израз заштите које се призива, или то указује на нека права краља Уроша везана за ковање одређених царских емисија, тешко је рећи⁶⁶.

Погледајмо да ли се ова словна ознака јавља и на новцу цара Уроша. Досада смо нашли само један такав примерак⁶⁷. Запитајмо се да ли је могуће обја-

⁶⁴ Тада се она појављује и код једне варијанте врсте са натписом који се завршава са REX RIA.

⁶⁵ Она је карактеристична за Душанов новац са царем који седи и ситним латиничким натписом STEPAN IMPERATO — Ljubić VII, 21 — који се појављује само са овом словном ознаком — пет познатих примерака. Није искључено да ова врста спада у најстарије Душанове царске врсте.

Она се јавља као заједничка одлика бројне подврсте динара са хоризонталним царским натписом који се завршава са R — Ljubić IX, 4 — чије је ковање почело у време Душанова крунисања — у другом периоду царског ковања.

Она је бројно заступљена код Душановог крунидобеног новца из истог периода.

Она је бројно заступљена код динара са царем на коњу, који се појављује у трећем периоду Душановог царског ковања. Ову ознаку срећемо и на неким ређим врстама без имена цара Стефана са којима ћемо се нешто касније позабавити.

⁶⁶ Појава словне ознаке R—V на појединим варијантама царских врста на којима се она обично не појављује, као и њена чудна појава на једном примерку динара Стефана Котроманића (Rendjeo, 789) ишле би у прилог решења да је у питању новац кован у режији краља Уроша. Јасно је да је ова друга претпоставка везана за разрешавање словних ознака као иницијала закупаца.

⁶⁷ У питању је необјављени новац др Љ. Недељковића са царем и царицом који држе двоструки крст и натписом који почиње доле лево иде околу и гласи VROSI-VIMPER. На налицју попрсе Исуса које се с доње стране завршава са два полукруга. На његовим боковима словна ознака R—V. (С. Димитријевић, Нове врсте..., 166).

⁵⁹ Ljubić X, бр. 8–9; С. Димитријевић, Нове врсте... 148–149, врста 10.

⁶⁰ Ljubić XV, бр. 21; С. Димитријевић, Нове врсте..., 149.

⁶¹ С. Димитријевић, Хронологија Душановог царског новца, V, слика 9.

⁶² С. Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизматике I, 96–97; Исти аутор, Хронологија Душановог царског новца, 123–4; Исти аутор, Контрамарке на средњовековним српским и босанским динарима, 106, 119, слика 19–20.

⁶³ Извори који говоре о томе помињу се код К. Јиречена, Историја Срба I, 222.

снити овакву изузетну појаву ове скраћенице, ако је она везана за краља Уроша. Ова би изузетна новчана врста, која очевидно није много кована, указивала на извесну дезоријентацију у употреби владарског звања или на одржање старих словних ознака краља Уроша као закупца ковнице непосредно после Душанове смрти. При томе не треба испустити из вида ни могућност да је у том случају употребљен стари калуп наличија, или да је у питању тадашњи фалсификат. Касније се јављају прецизни критерији у употреби Урошевих звања. Тако нпр. на четири врсте новца цара Уроша царско звање се не појављује у натпису на оној страни новца где је лик владара на коњу, већ само око хералдичког шлема⁶⁸.

Измена натписа код осталих подврста код којих се не јавља R — V

Њ—ШЬ   ЧР—ЧР   УШЬ—ЧРЬ

вероватно је везана за промену псложаја цара Уроша, тј. за период Урошевог малолетства и процес преузимања ефективне власти од његове стране. Задржимо се на осталим новцима који носе словну ознаку R — V, или обрнуто изрезанс R с леве стране и V с десне стране. Све врсте таквог новца који нисмо могли да уврстимо у новце цара Душана или новце његовог сина Уроша,

Сл. 29. — Fig. 29.

Сл. 30. — Fig. 30.

Нама изгледа да су те врсте коване у доба Урошевог малолетства када царство постоји (царски натпис око шлема, владар у царској одежди — са лоросом јаши), али је сам цар малолетан. Зато на све четири врсте око цареве представе нема царског натписа⁶⁹. Зато се натпис Urosius imperator јавља само на другој страни око шлема. Малолетство цара Уроша објашњава постојање његовог новца са владарем на коњу и натписом Стефан цар, на једној страни и шлема са натписом VROSIVS IMPERATOR на другој страни⁷⁰. Ова би два натписа указивала да Душаново царство и даље постоји, али и то да цар Урош његов наследник, још није стварни цар. Ако прихватимо ово објашњење, само оне врсте Урошевог новца које имају натпис Урош цар око владарева лика биле би касније емисије, биле би коване у време ефективне Урошеве владе.

На једном новом примерку новчане врсте са владарем који седи на лицу и Исусом који седи на наличију⁷¹ који смо нашли у збирци Љ. Ковачевића, исто се појављује словна ознака R — V, али на лицу тог новца крај имена Уроша, нема царског звања, већ само натпис
8 — Р
Ш — Ђ (слика 29—30). Из ова два податка дало би се закључити да је то једна од најранијих подврста ове новчане врсте.

спадају у непротумачене новчане врсте. Таквих непротумачених врста има пет. Три од њих објавили смо у првој серији нових врста⁷². За прву од њих утврдили смо на основу анализе оставе »да се ради о новцу са краја Душановог царевања или из времена цара Уроша«. За други смо формулисали две претпоставке. Прва од њих је »да се по свој прилици ради о новцу Душановог и Урошевог доба«. Приликом анализе трећег истакли смо »да се ова словна ознака досад сретала, у свим случајевима, само на новцу из времена цара Душана и цара Уроша, као и то да у то доба спадају и сви примерци са попрсјем Исуса које се завршава са две сфере, који припадају утврђеном владоцу« и да све то појачава сумњу у исправност додељивања спорног новца Стефану Лазаревићу. Четврти непротумачени примерак објавио је Штокерт⁷³, пети налазимо код Љубића (Љубић XV, 22).

Сви нови моменти изнети приликом коментарисања наше нове врсте појачавају стару претпоставку да се код свих побројаних примерака ради о новцу из времена цара Душана или о новцу из почетка владе његовог сина Уроша, да су сви ови примерци везани на неки начин са REX VROSIVS-ом⁷⁴.

Задржимо се на представи цара и царице. Мушка и женска владарска фигура које држе велики монументални крст појавила се под Душаном после његовог проглашења за цара Романије⁷⁵. Она се јавља само у

⁶⁸ 1) Ljubić IX, 27—X, 1; 2) С. Димитријевић, Нове врсте..., 147, слика 27—28; 3) Ljubić IX, 23—24; 4) Ј. Петровић, Из збирке нумизматичара предатне Србије, 31—32; С. Димитријевић, нове врсте... 147, слика 29—30.

⁶⁹ Напомињемо да би ову специфичну одлику поменутих врста теоријски могли везати и за неку ковницу, мада за сада нема довољно основа за такво решење.

⁷⁰ Ljubić IX, 19—22; С. Димитријевић, Нове врсте..., 146—7, врста 8, слика 25—26.

⁷¹ Vrsta Ljubić Tab X, бр. 2; Ljubić XV, 21; С. Димитријевић, Нове врсте..., 148—9, врста 10.

⁷² С. Димитријевић, Нове врсте..., бр. 6, 24 и 25.

⁷³ Numismatische Zeitschrift 21, 193.

⁷⁴ Пошто би трећа врста могла да се веже и за Стефана Лазаревића, а друга и пета за доба Вука Бранковића и протовестијара Ивана, ипак не треба искључити ни могућност да се словна ознака R—V поново јавила у доба кнеза Стефана Лазаревића и Вука Бранковића, да је тада имала некакав други значај.

⁷⁵ Упореди закључке С. Димитријевића, Хронологија Душановог царског новца, 121—2, са врстом 4 из овог чланка.

периоду царства не само код Душана и Уроша, већ и код Вукашина, као и код неких непротумачених новчаних врста и једној врсти динара Николе Алтомановића. Појава Вукашина и његове жене на двама ретким врстама⁷⁶ један је од облика његовог присвајања извесних ознака које су код Срба биле везане за царско звање⁷⁷.

Поред новца цара Душана, Уроша и Вукашина представа владара и владарке који стоје и држе велики монументални крст појављује се још само на три непротумачене новчане врсте.

NICOLA, а на наличју две владарске фигуре које држе велики монументални дупли крст и словну ознаку S — V. (Слике 31—32 примерка из Народног музеја у Београду)⁷⁹.

Пошто се обе фигуре представљене на новцу појављују у владарској одежди и са лоросом, што је карактеристично за царске новце, пошто смо видели да се владарска имена скраћују на ВР и ЕЛ као и на R — V, дошли смо до закључка да је ова словна ознака која се јавља покрај владара, скраћеница за два имена

Сл. 31. — Fig. 31.

Сл. 32. — Fig. 32.

Да је прва непротумачена врста са овом представом (Љубић XV, 27) из времена царства видимо по њеној појави у остави из Стобија, у којој нису заступљене врсте коване после 1371.

Да је друга непротумачена врста⁷⁸ из овог времена видимо по остави из Коштунића, у којој се појављују само новци цара Душана и његовог сина цара Уроша.

Једини проблем представља врста Николе Алтомановића која на лицу има шлем и натпис SVPAN —

S(tefanus) и V(rosius), да је у питању вазалан новац Николе Алтомановића кован врло рано, још за живота цара Уроша. Овај новац показује да је Никола Алтомановић признавао легитимитет царства чак и у случају да је кован касније. Схватимо ли ово тумачење видимо да су све врсте средњовековног српског новца са мушком и женском фигуром које држе монументални крст коване после проглашења царства а у време његовог стварног трајања, између 1345—1371.

7. Динар цара Уроша са владаром који стоји на лицу и Исусом који седи на наличју (слике 33—36)

Сл. 33. — Fig. 33

Сл. 34. — Fig. 34.

⁷⁶ Љубић X, 16 и С. Димитријевић, Нове врсте... 154—6, бр. 15.

⁷⁷ Вукашин поступа на сличан начин и у другим случајевима. Поред царева Душана и Уроша у српској нумизматици само се Вукашин појављује на коњу. За живота цара Уроша он

Опис лица

Владар са круном на глави (?) обучен у свечану царску хаљину, дивитисијон са лоросом, стоји. Обема рукама држи скиптар са три тачке на врху. Натпис

хоризонталан $\overline{\text{У}}\overline{\text{Ш}} - \overline{\text{У}}\overline{\text{Р}}(\text{б})$

Сл. 35. — Fig. 35.

Примедбе

Све до појаве ове нове врсте није био познат новац на коме би цар Урош стајао сам. До сада се цар Урош појављивао само на престолу, на коњу, или је стајао заједно са мајком.

Сл. 36. — Fig. 36.

Опис наличја

Исус са нимбусом (крст рачваст) седи на престолу са наслоном који допире до пазуха. На бочним стубовима престола украси од три гуписане тачке. Иницијали Исуса $\overline{\text{І}}\overline{\text{С}} - \overline{\text{Х}}\overline{\text{С}}$ у висини главе. Словна ознака $\alpha -$

Подаци о новцу

Од ове новчане врсте нашли смо три примерка, сви у збирци Љ. Ковачевића. Пречник 18 мм а индивидуална тежина 0,80; 0,89 и 0,93 гр.

носи затворену круну, стему, која се на српском средњовековном новцу појављује у царском периоду, као царско обележје. Мада би се ове појаве могле објаснити и на други начин, модом једног времена, тиме што и ранији српски краљеви носе такве круне на фрескама, па чак и евентуалним правима датим краљу Вукашину од стране цара Душана или цара Уроша (у прилог тога говори фреска из Псаче на којој се Вукашин појављује у владарској одежди и са стемом поред цара Уроша — В. Петковић, Преглед црквених споменика..., 1075) то што Вукашин не помиње свог сизарена цара Уроша у тексту својих повеља несумњиви је доказ да је постојала узурпација власти. Непомињање цара Уроша налазимо на обадве сачуване Вукашинове повеље, повељи од 1366 и повељи од 5.IV 1370 (С. Новаковић, Законски споменици, 191, 508–9). У првој од њих Вукашин изричито каже да је он краљ Богом постављен. Уз то брат Вукашинов Угљеша преузима феудалне поседе царице Јелене, Серез са околином (Историја народа Југославије I, 411). Да ли је то везано за евентуалне родбинске везе Јелене и Мрњачевића или за узурпацију власти од стране последњих тешко је рећи. Можда су сви ови елементи придонели непријатељском ставу црквених извора према Вукашину, и делимично условили тврдње о убиству цара Уроша и отимању његовог престола од стране Вука-

Шловна ознака $\alpha -$ која је како изгледа карактеристична за целу нову врсту појављује се као заједничка ознака све три досад познате подврсте оне врсте на којој цар Урош седи на лицу а Исус на наличју⁸⁰. Узмемо ли у обзир да се код ове две врсте, поред заједничке словне ознаке појављују и друге заједничке стилске карактеристике, нпр. скиптар од три тачке, потпуно идентичан натпис код нове врсте и примерка који смо објавили у Старинару IX–X (врста 10), појава престола који досеже до пазуха у поменутом два случаја и сл., указује да су ове две релативно ретке врсте или бар једна подврста старе врсте и нова врста вероватно коване у истој ковници.

шина. Без обзира на ове непоуздане историјске изворе сматрамо да је услед свих досад наведених момената, а специјално услед непомињања цара Уроша у повељама краља Вукашина, ковања бројних новчаних емисија без царева имена и постојања динара на којима се Вукашин појављује са извесним обележјима везаним за царско звање, може говорити о узурпацији државне власти од стране краља Вукашина. Зато сматрамо да су нетачни закључци свих оних који на основу постојања једне односно две релативно ретке новчане врсте краља Вукашина на чијој се другој страни појављује плем и натпис VROSIVS IMPERATOR (Ljubić IX, 25–26) или већ поменуте али и недатиране фреске у Псачи у којој се краљ Вукашин појављује покрај цара Уроша закључују да је Вукашин трајно признавао власт Уроша. Признање врховне власти цара Уроша кратког је века и везано је за време добијања краљевског звања. Оно се јавља углавном као нека врста подвлачења легалности тог звања.

⁷⁸ С. Димитријевић, Нове врсте..., 144, бр. 6.

⁷⁹ Р. Марић, Из нумизматичке збирке Народног музеја, Старинар, IV серија, том V–VI, 1954–1955, 353–4.

⁸⁰ Ljubić X, 2; Ljubić XV, 21; С. Димитријевић, Нове врсте..., 148–9, врста 10.

8. Динар Ђурђа I Балшића са хоризонталним вишередним натписом на лицу и Исусом који седи на налицју

Сл. 37. — Fig. 37.

Сл. 38. — Fig. 38.

Опис лица

Четвороредни натпис:

**БЪХАБ/ГЯБЛГО/
БЪРИНГ/Г. ГРРЪГ**

натписа на лицу са једном другом новчаном врстом овог феудалца који има на налицју шлем са великом вучјом главом скренутом десно (Љубић XIV, 4; Сlike два различита примерка исте врсте, лице са примерка Љ. Ковачевића, а налицје са примерка С. Димитријевића слике 39—40).

Сл. 39. — Fig. 39.

Сл. 40. — Fig. 40.

Опис налицја

Исус са нимбусом (крст са паралелним крацјма) седи на престолу са високом наслоним (средина новца оштећена те се не види шта има у рукама — вероватно јеванђеље). Иницијали Исуса у висини главе. На боквима престола ознаке * —

Подаци о новцу

Од ове врсте нашли смо само један примерак и то у збирци Љ. Ковачевића. Пречник 18 мм. Тежина примерка на чијем налицју налазимо остатак заземљене игле те је зато нешто увећана износи 1.04 грама.

Примедбе

Да ова новчана врста припада Ђурђу I Балшићу може се закључити по готово потпуној идентичности

Ова паралелна врста нађена је у Кичевској остави⁸¹ која је доспела у земљу око 1373 године⁸². Она је нађена и у Косовској остави која је закопана негде између 1375 и 1380, а можда и око 1380 године⁸³.

Да је ова нова врста на којој се уместо вучје главе појављује на налицју Исус који седи кована у то доба, вероватно 1372—3, видимо и по ознакама на налицју. Читаво налицје заједно са ознакама карактеристично је за једну бројну подврсту динара кнеза Лазара са седећим владаром и хоризонталним натписом (Љубић XI,

⁸¹ Б. Сариа, Кичевска остава, Старинар, III серија, III, 1924 и 1925, 76—77, 89—90.

⁸² С. Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизматике II, 126—7.

⁸³ С. Димитријевић, Хронологија Душановог царског новца, 129.

10) која је нађена и у кичевском и у косовском налазу. Пошто се ова ознака не јавља ни код једне друге врсте, није искључено да је и наша нова врста кована у ковници кнеза Лазара.

Са овом новом врстом Ђурђе I Балшић добија четврту новчану врсту. Све четири новчане врсте представљају ћириличке врсте које су вероватно коване за Призрен кога је Ђурђе I Балшић заузео у септембру 1372⁸⁴. Док сви остали Балшићи кују само новац са латинским натписима (са изузетком једног јединог имена на наличју једне врсте динара Балше III), овај феуда-

лац који је живео до 1378. године⁸⁵ кује их само са ћириличким натписима. За разлику од свих до сада познатих врста овог феудалца, ова нова врста је једина његова новчана врста која има Исуса на наличју. Узмемо ли у обзир да је у питању великаш из Зете, најпретенциознији Европљанин који је икада ковао новац, на чијој се једној новчаној врсти налази натпис БОГОМЪ ДАНИ ВЕЛИКИ ГНЪ ГУРЪГЪ, појава новца са Исусом, који је код сваког другог владара и феудалца сасвим нормална појава, у овом случају представља изненађење.

9. Полудинар кнеза Лазара са владарем који седи на престолу и држи мач. На наличју Исус у мандорли

Сл. 41. — Fig. 41.

Сл. 42. — Fig. 42.

Опис лица

Гологлав владар у властелској хаљини седи на престолу без наслона чији се бокови завршавају украсима од три груписане тачке. Леву руку држи на крилу, а у испруженој десници држи усправљени мач. У дну престола на обема странама мали украс од три груписане тачке. Натпис почиње горе десно:

Д О П Т . - Л Т С :

Сл. 43. — Fig. 43.

Општи подаци о новцу

Од ове врсте налази смо два примерка, један у Народном музеју у Београду (Слика 41 — 42) други у збирци проф. Philippe-a Grierson-a у Кембриџу. Пречник 15 мм. Тежина 0,78 гр. (Први примерак).

Примедбе

Ова је новчана врста слична по представи са једним полудинаром Стефана Лазаревића само што на овом

Сл. 44. — Fig. 44.

Опис наличја

Исус са зрнастим нимбусом (рачvasti зраци) стоји у зрнастој мандорли. У левој руци држи јеванђеље (?), а десном испруженом у страну и склопљеном на ритуалан начин, благосиља. Иницијали Исуса у висини бокова:

ІѠ - ХІ

владар стоји⁸⁶. Пошто слика овог примерка није била до сад објављена доносимо је ради упоређења (Слика 43—44 примерка из Народног музеја у Београду).

Досад је сматрано да се фигура владара са усправљеним мачем у руци појављује у српској нумизматици тек од Стефана Лазаревића, који је има на три врсте,

⁸⁵ К. Јиречек, Историја Срба I, 318.

⁸⁶ Ј. Петровић, Новац деспота Стефана Лазаревића, бр. 42—47 (без слике).

⁸⁴ К. Јиречек, Историја Срба I, 254.

једној кнежевској (поменутој) и две деспотске⁸⁷. Са објављивањем ове нове серије непознатих врста видимо да се она јавља на једној врсти још за време Милутина, али са заставом у другој руди (Врста бр. 1 из ове ново-

објављене серије). Кнез Лазар и његов син понова прихватају ову представу. Њу прихвата и Ђурђе Бранковић и његов син Лазар у нешто измењеној комбинацији, са круном на глави и куглом у левици⁸⁸.

10. Полудинар кнеза Стефана Лазаревића са владарем који стоји и држи лабарум.
На наличју Исус у мандорли

Сл. 45. — Fig. 45.

Сл. 46. — Fig. 46.

Опис лица

Гологлав брадат владар стоји у властеској хаљини са зрнастим појасом чији је доњи део од четири вертикалне пруге спуштен. Спуштену леву руку држи на боку а у испруженој десници држи вертикалну палицу са лабарумом. Натпис почиње горе десно:

ΔΟΠΤ·Σ — ΤΑΥΡΛΝ Зрнаст оквир.

Опис наличја

Исус са крстастим зрнастим нимбусом (рачvasti зраци) стоји у зрнастој мандорли. У левој руци држи јеванђеље, а десном, испруженом у страну и склопљеном

на ритуалан начин, благосиља. Иницијали Исуса у висини бокова: **ΙΘ** — [ ] или **(Ι)Θ-ΧΘ**

Опити подаци о новцу

Од ове врсте нашли смо 21 примерак: три у Народном музеју у Београду, (Слика 45 — 46) један у збирци проф. Philippe-a Grierson-a у Кембриџу, један у збирци Војислава Перића, професора у Параћину (бушен) и 16 у збирци Љ. Ковачевића. Пречник 13–15 мм. Просечна тежина десет исправних примерака 0,44 гр.

Примедбе

Ово је пета досад позната новчана врста полудинара кнеза Стефана Лазаревића са његовом фигуром.

11. Аспра деспота Ђурђа Бранковића са крунисаним владаром који стоји и држи усправљени мач и куглу. На наличју лав

Сл. 47. — Fig. 47.

Сл. 48. — Fig. 48.

Опис лица

Владар са рачвастом круном на глави стоји. Обучен је у властеско ратничко одело. Доњи део хаљине

⁸⁷ Ј. Петровић, Новац деспота Стефана Лазаревића, Таб. I 27 и 31.

⁸⁸ 1) Djurdj, врста бр. 11 из ове серије; 2) Djurdj-Smederevo: а) Ljubić XIII, 14; б) Ljubić XIII, 16; 3) Djurdj-Rudnik, Ljubić XIII, 15; 4) Djurdj-Novo Brdo, Р. Марић, Студије из српске нумизматике Таб. XXVI, 11–12; 5) Lazar Djurdjević-Smederevo, врста бр. 13 из ове серије.

је од 7 вертикалних пруга. Огртач му је закопчан код врата а раширен у доњем делу те његови пешеви висе са обе стране. У десној руци испруженој у страну држи подигнут мач, а у левој, исто тако испруженој у страну, држи одоздо куглу са једностраним крстом. Натпис је одвојен прстеном, почиње горе десно и иде дуж ивице.

је владар без круне, огртача, мача и кугле, и на обе врсте заједничког новца Ђурђа Бранковића и Јанка Хуњадија. На врсти заједничког новца са два гаврана фигура владара поседује све елементе описа који се појављују и на нашој новој врсти⁹⁰ (Слике 49—50 примерка из збирке С. Димитријевића) а надругој она нема огртача (Љубић, Таб. XIII, бр. 27)⁹¹.

ГНЪѢСП-О-Т-КЮРЖА

Сл. 49. — Fig. 49.

Сл. 50. — Fig. 50.

Сл. 51. — Fig. 51.

Сл. 52. — Fig. 52.

Опис налицја

Лав са отвореним чељустима и уздигнутим репом савијеним у облику положеног слова S корача на лево ступајући предњом и задњом десном шапом. Окружен је са 4 крина, стављених испред груди, изнад врата, иза почетка репа и испод трбуха. Између предњих и између задњих лављих шапа а можда и иза другог савијутка репа по једна шесткрака звезда.

Општи подаци о новцу

Једини примерак који смо нашли налази се у Народном музеју у Београду. Релативно је добро очуван, упркос тога што је стучен на једном крају. Пречник 16 мм. Тежина 1,10 гр.

Примедбе

До данас се цела фигура владара појављивала на Ђурђевим опште државним новцима само у једном односно у три случаја, код нове, стилски сасвим различите врсте, коју смо објавили у Старинару⁸⁹ на којој

⁸⁹ С. Димитријевић, Нове врсте..., 161, бр. 21 — слика бр. 78.

Фигуру владара са свим побројаним елементима које сусрећемо у опису наше нове врсте, налазимо и на једној врсти новца града Смедерева, која исто има лава на налицју (Љубић, Таб. III, бр. 16; Слике 51—52 примерка из збирке С. Димитријевића).

Дакле, ова нова врста Ђурђевог новца у ствари је прва искључиво његова врста опште државног новца са крунисаном стојећом фигуром који држи владалачке инсигније. Једновремено она представља у неку руку некакав опште државни типолосшки пандан поменутом новцу града Смедерева са стојећим владаром на лицу и лавом на налицју. Подвлачећи ове сличности са већ познатим врстама треба истаћи да у питању није некаква хибридна врста, рађена калупима друге две врсте. Мада смо слично, али не и потпуно идентично налицје ковано

⁹⁰ Нумизматичар бр. 1 (са браон корицама), стр. 17.

⁹¹ Приказ фигуре у профилу је грешка — цртач је вероватно радио по слабом примерку. Упореди друге примерке објављене у Нумизматичару бр. 1 (са браон корицама) стр. 17 и L. Retty, Corpus nummorum Hungariae, Graz, 1958, Tab XXXI, бр. 168. Од десет примерака ове врсте на које смо досад наишли у току нашег систематског прегледа збирке, ни једна није у профилу.

истим калупом, нашли код једне Ђурђево давно познате врсте⁹³, овакво лице појављује се по први пут. Оно се по врло значајним карактеристикама разликује од свих до сада познатих врста. Мада се сличан прстен који одваја фигуру од натписа налази и на поменутој

врсти новца Ђурађ — Хуњади, треба ловући да *обе заједничке врсте овог новца имају латинички натпис*, дск је у нашем случају у питању ћирилички натпис. Сем тога, код поменутог новца града Смедерсва не појављује се скраћеница назива господин ГНЊ итд.

12. Трећак деспота Ђурђа Бранковића са натписом у једном реду. На наличју лав

Сл. 53. — Fig. 53.

Сл. 54. — Fig. 54.

Опис лица

Натпис у једном реду **ДЕСП** Изнад и испод натписа по две хоризонтално положене звезде. На почетку и на крају овакве две звезде по једна тачка.

Опис наличја

Лав са уздигнутим репом у облику слова S, стоји на задњим шапама скренут лево. При том он је истурио задњу десну шапу, док је предња лева шапа подигнута изнад десне. Иза лава деформирана тачка.

Општи подаци о новцу

Од ове врсте нашли смо само један примерак (са петокраким звездама), и то у збирци Народног музеја у Београду (Слика 53 — 54). Пречник 13 мм. Тежина 0,36 гр. Један нов примерак нађен је на ископавањима у Новом Брду (са шестокраким звездама). Нумизматичке резултате тих ископавања посебно ћемо обрадити.

Примедбе

Ова ретка новчана врста спада у једну значајну групу Ђурђевих новчаних врста које имају хоризонтални натпис на једној страни, а лава на другој. До сада је било познато 8 таквих новчаних врста⁹³. Једна нова новчана врста са овим карактеристикама нађена је приликом ископавања у Новом Брду⁹⁴. Узмемо ли у обзир ову најновију описану врсту видимо да до сада знамо за 10 таквих новчаних врста код самог Ђурђа. Додамо ли овим Ђурђевим врстама и 6 новчаних врста градова са хоризонталним натписима на једној страни и лавом са или без натписа околно њега на другој страни који су

ковани у то време⁹⁵, видимо да је у време деспота Ђурђа Бранковића постојало 16 таквих новчаних врста⁹⁶.

У погледу самог натписа треба рећи да је појава назива деспот без икаквог другог назива или имена у доба деспота Ђурђа Бранковића једна реткост. Од 13 примерака ове групе које носе натпис који се односи на Ђурђа, 11 представља потпун натпис Гн Деспот Ђурђ или његову скраћену варијанту, где је име деспота сведено на једно или више слова. Само две новчане врсте представљају изузетак. Један маљушник (обол) који носи само натпис Деспот (Љубић XIII, 20) и ова нова врста. Ова нова врста је једини новац деспота Ђурђа релативно великог обима, који не садржи његово име, мада је на њему било места за његово слављење. Ако оставимо по страни велике и мале Ђурђево новце са његовим орнаменталним именом који су у ствари нека врста монограма, видимо да је натпис који се појављује на овој новчаној врсти у ствари први Ђурђев једноредни натпис. Сви остали хоризонтални натписи на Ђурђевим градским новцима дворедни су и троредни, а код једне Ђурђево врсте чак и четвороредни (Љубић XIII, 17).

Питање лава као амблема куће Бранковића од посебног је интереса за нумизматику. Он се јавља први пут код Вука Бранковића и то само на једној његовој врсти на лицу новца (Љубић XIII, 2). Тада он стоји на задњим шапама усправно и *окренут је десно*. На новцу Гргура Влковића и заједничком новцу Лазара и Ђурђа Бранковића лав се не појављује. Он се понова јавља у време самосталног ковања господина Ђурђа Бранковића негде између 1410 и 1427 године. Од девет новчаних врста које су тада коване он се појављује на пет⁹⁷. На две од њих он стоји на задњим шапама, а на остале три хода⁹⁸. У свим случајевима сем код Вука Бранковића, на самом новцу господина или деспота Ђурђа

⁹³ У питању је врста Љубић XIII, 19, код које је цртеж наличја погрешно начињен, пошто се око њега не појављују само кринови, већ и звезде.

⁹⁴ — Љубић XIII 17; група Љубић XIII 18-19 коју у манускрипту *Societas nummorum Serbiae* делим на 6 врста; Љубић XIII, 20.

⁹⁵ — Код ове врсте појављује се троредни натпис.

⁹⁶ — Smederevo — Љубић XIII, 21; Љубић XIII, 22. и Ј. Петровић, Нове врсте новца деспота Ђурђа Бранковића, Нумизматичар, бр. 2, 29; Rudišta — Ј. Петровић, исто дело, 29; и врста 14 из ове серије; Novo Brdo — врста 15 из ове серије.

⁹⁶ — Новац деспота Лазара Ђурђевића (слика 57-58) није узет у обзир.

⁹⁷ — Мала врста нађена у Новом Брду са главом окруженом звездама на лицу; Љубић XIII, 8; Љубић XIII, 6 и 9; Љубић XIII, 10; Ј. Петровић, Деспот Ђурађ Бранковић у светлу нумизматике, врста 26.

⁹⁸ — На четири од њих он се налази на лицу, а само на једној јединој нађеној у току новобрдских ископавања он се појављује на наличју.

Бранковића, градском новцу његовог времена и времена његовог сина Лазара лав је окренут лево.

У периоду деспота Ђурђа Бранковића лав се јавља на 18 чисто Ђурђевих новчаних врста од 22 постојеће, дакле на готово 82% свих Ђурђевих врста⁹⁹. Лав који стоји јавља се на лицу само код 4 врсте, од чега код једне само делимично, на једној подврсти, док на другој лав хода¹⁰⁰. Новонађена врста убројана је међу тих 4, односно 3,5 Ђурђевих врста. Код свих градских новаца са територије уже Србије кованих у XIV веку јавља се лав у ходу. На основу изложеног могло би се закључити, са доста резерве, да лав који стоји припада старијим врстама деспота Ђурђа Бранковића. Код господина Ђурђа Бранковића он се јавља на 40% новчаних врста са лавом, а код деспота Ђурђа Бранковића само на 16%

таквих врста. Чињеница да се он уопште не појављује код 13 градских сребрних врста које су све без изузетка са лавом који хода, указује да су се градске сребрне новчане врсте, којих уопште нема у време деспота Стефана Лазаревића, јавиле нешто касније од 1427 године, вероватно између 1430 и 1438 године.

При томе треба подвући да је крушнији градски новац тада кован у измењеном облику, као аспра, а да се аспре јављају, тек у време деспота Ђурђа Бранковића, вероватно неколико година пре 1439, пошто је Ђурђев депозит у Дубровнику из 1441 састављен од самих аспра¹⁰¹. Само једна од Ђурђевих новчаних врста која долази у категорију аспри (Ј. Петровић, Деспот Ђурађ ... врста 28), има лава који стоји. Ова ретка новчана врста вероватно спада у прве, најстарије аспре.

13. Аспра града Смедерева са лавом Бранковића. На наличју има и фигура деспота Лазара Ђурђевића

Сл. 55. — Fig. 55.

Сл. 56. — Fig. 56.

Опис лица

Лав са великом гривом и репом савијеним у облику положеног слова S корача лево. Натпис почиње изнад лавље главе и иде околу до испред груди:

ΔΜΕΔΕ-Ρ-Ε-Β-Ο

Опис наличја

Владар са рачвастом круном на глави стоји испред ниског престола без наслона који има на боковима два кратка токарена стубића. Обучен је у властеоско ратничко одело. Доњи део хаљине је од више вертикалних пруга. У десној руци испруженој у страну држи подигнут мач, а у левој, исто тако испруженој у страну држи одоздо куглу са једноструким једностраним

⁹⁹ — Од тога броја лав се јавља на лицу у четири случаја, а на наличју у 14.

Томе треба додати и врсту Ђурађ-Томаш, (Ljubić XVII, 11) која представља посебно питање.

¹⁰⁰ — На лицу — цела врста Ljubić XIII, 13 и једна подврста врсте Ljubić XIII, 5; а на наличју ова нова врста и врста Ј. Петровић, Деспот Ђурађ Бранковић у светлу нумизматике, врста 28.

крстом величине саме кугле. Натпис почиње горе десно тачком и иде околу:

•ΔΕΔΠ-ΛΑΖ.ΔΡ.

Општи подаци о новцу

Од ове врсте нашли смо четири примерка. Један у збирци С. Димитријевића (Слика 55-56), а други у једној анонимној приватној збирци, а два остала у збирци Љ. Ковачевића. Пречник нашег примерка 15 мм, а тежина 0,95 гр. Један од примерака Љ. Ковачевића има исти пречник и тежину 1,03 грама. Други је два пута бушен.

Примедбе

У приступном предавању Љубе Ковачевића било је речено, да је он »ушао у траг (1892) правом новцу деспста Лазара, који је тежак 90 грама [С.Д.: грешка] — 0,90 грама], те се на његовом лицу око деспотове слике чита Δεσπ. — Λαζα. а на наличју око лава: СМЕДЕРВ.¹⁰² Врло је вероватно да је у питању била ова иста новчана врста.

До сада су нађене само две новчане врсте Лазара Ђурђевића. Обе врсте представљају градски новац Смедерева. Док се на првој појављују деспотска круна

¹⁰¹ — На питање аспра осврнућу се опширније и детаљније у Енциклопедији Југославије.

¹⁰² — Љ. Ј., Новине о старим српским новцима, Наставник, 1894, књига V, св. 1-2, 135.

са три шиљка и натпис *.Лаз./арь.*¹⁰³, на овој нашој појављује се и његова деспотска титула. Доносимо слику другог примерка те од Марића објављене врсте кога смо нашли у збирци Ковачевића.

Сл. 57. — Fig. 57.

Сл. 58. — Fig. 58.

На основу ове разлике сматрамо да је ова стара врста кована у десетогодишњем периоду од 1446–1456 године, када се Лазар, по нашим летописима, јавља као деспот-савладар деспота Ђурђа Бранковића, а ова друга нова врста у периоду његове самосталне владе, између 24. XII 1456 и 20. I 1458., у току године и 26 дана које помињу летописи¹⁰⁴. Пошто се на нашој врсти која је релативно велика, Лазар Ђурђевић појављује са деспотским звањем и то сам, без Ђурђа, претпостављамо да се ради о новцу Лазара као самосталног владара.

По свему изгледа да је ковање новца трајало све до пропасти деспотовине. Зато није искључено да последњи ковани новац средњовековне српске државе представља ова новчана врста деспота Лазара Ђурђевића са деспотским звањем у натпису.

Обе до сад утврђене новчане врсте Лазара Ђурђевића и заједнички новци Ђурђа и Јанка Хуњадија, једине су српске средњовековне врсте за које се са потпуном сигурношћу може рећи да су коване после прве турске скупације Србије 1439–44. Карактеристично је да су у оба прва случаја у питању новци града Смедерева. То је допунски доказ да је у време ковања новчаних врста Лазара Ђурђевића Смедерево било изузетно важан привредни и политички центар. (При том треба узети у обзир да је 1456 деспотовина изгубила своје јужне области)¹⁰⁵.

Задржимо се на појединим детаљима у приказивању владара. Сличну представу владара крсти стоји испред таквог престола налазимо на заједничкој новчаној врсти деспота Ђурђа и Јанка Хуњадија¹⁰⁶. На Ђурђевом примерку владар има другојачији доњи део хаљине, без вертикалних пруга, а кугла је на краткој дршци која му је у руци. Повдлачимо да се на свим деспотским куглама са крстом, јавља само једноструки крст.

14. *Аспра рударског центра Рудишта са лавом Бранковића. На наличју натпис војвода Иваниш*

Сл. 59. — Fig. 59.

Сл. 60. — Fig. 60.

Опис лица

Лав са великом гривом и репом повијеним у облику положеног слова S корача лево. Натпис почиње испред лављих груди и иде околу до између предњих ногу:

Р-УДЖ-У-С

Опис наличја

Троредни хоризонтални натпис:

ВРВВ/ДЧНВВ/НЖШВ

Општи подаци о новцу

Од ове врсте нашли смо четири примерка, и то, један у збирци Станислава Симоновића из Београда (Слика 59 — 60). Пречник 14 мм, тежина 0,92 гр. (Примерак је нађен у Реснику), а друга три у збирци Љ. Ковачевића. Један од њих има пречник од 14 мм а тежину 0,91 гр. Друга два су сштећена (окрзнут и одломљен. Поред тога у збирци Љ. Ковачевића налазимо и бакарни примерак те врсте¹⁰⁷.

¹⁰³ — К. Јиречек, *Историја Срба II*, 327.

¹⁰⁶ — Цртеж који је најближи оригиналним примерцима налазимо у Нумизматичару бр. 1 (са браон корицама), 17, на првом цртежу у средини. При консултовању извора обратити пажњу да се на овој новчаној врсти владар нигде не појављује у профилу — Види напомену 91.

¹⁰⁷ — Постојање бакарних примерака општедржавног новца и новца градова са територије данашње Србије рађених истим калупима као и нормални сребрни примерци објаснили смо средњовековним фалсификатима, који су били посребрени и вероватно били израђивани у самим ковницама. — С. Димитријевић, *Српски средњовековни бакарни новац*, посебан отисак из *Историјског часописа VIII*, Београд 1959, 34–40.

Овде имамо једну нову новчану врсту те групе.

¹⁰³ — Р. Марић, *Студије...* I, 436, Таб. LX, 19–20.

¹⁰⁴ — К. Јиречек, *Историја Срба I*, 384, напомена 148 и 386.

Примедбе

Рудници сребра звани Рудишта били су у непосредној близини Београда, код данашњег Рипља, југозападно од Авале¹⁰⁸. Зато се за овај примерак нађен у Реснику слободно може рећи, и то у савременој терминологији, да је нађен у атару самих Рудишта.

Новац са именом војводе Иваниша био би не само први познати новац поменутог војводе, већ први познати новац неког средњовековног српског војводе уопште.

Погледајмо ко је био војвода Иваниш? Пошто су многе војводе били градски намесници¹⁰⁹ по свему изгледа, да је у питању Ђурђев намесник Рудишта.

Нама изгледа да намесник Рудишта није био обичан заповедник једне старе жупе, тадашње »власти«¹¹⁰. Рудишта су један од четири центра који су емитовали исте врсте градског новца¹¹¹. Зато није искључено да

ова подела има далеко шири значај, представља једну много пространију феудално административну јединицу. Сам Иваниш појављује се први пут у историјским изворима везаним за овај крај. Једини Иваниш који би могао да дође у обзир био би Иваниш Ковачевић из познате војводске породице Дињићића — Ковачевића која је живела у сребрничком крају¹¹². Пошто је почев од 1411 па до пада деспотовине Сребрница више пута прелазила из босанских у српске руке и обратно¹¹³, пошто се ова породица помиње и у Јадру¹¹⁴, пошто је у питању војводска породица из времена деспота Ђурђа Бранковића, није искључено, да је један њен представник био поменути војвода Иваниш. Уз то треба нагласити да је поновна окупација Сребрнице од стране Босанаца, нужно била праћена извесним сеобама феудалаца, који су у том моменту пружали подршку супротној страни, и везивали се за непријатељског сазарена.

15. Аспра града Новог Брда са лавом окруженим пуним ћириличким натписом Ново Брдо. На наличју назив и име Ђурђа у три реда

Сл. 61. — Fig. 61.

Сл. 62. — Fig. 62.

Сл. 63. — Fig. 63.

Сл. 64. — Fig. 64.

Опис лица

Лав са великом гривом и репом савијеним у облик положеног слова S корача лево. Испред његовог чела тачка. Натпис почиње изнад врата, иде околу до испред груди:

Н О В О Б - Р - Б - Ђ - О

Опис наличја

Четвороредни натпис:

Ђ У Р Ђ Е / С П О Т Ђ Б Р Ђ Ђ

Општи подаци о новцу

Од све врсте нашли смо три примерка. Први, у збирци Димитријевић (Слика 61 — 62), други у збирци Народног музеја у Београду (Слика 63 — 64) а трећи

¹⁰⁸ — К. Јиречек, Историја Срба II, 325, 425.

¹⁰⁹ — К. Јиречек, Историја Срба II, 361.

¹¹⁰ — Упореди К. Јиречек, Историја Срба II, 358; М. Динић, За историју рударства I, 93.

¹¹¹ — Види примедбе код новообјављене врсте бр. 15.

¹¹² — М. Динић, За историју рударства I, 42-43 и К. Јиречек, Историја Срба II, 325.

¹¹³ — К. Јиречек, Историја Срба II, 323 — 4.

¹¹⁴ — »Tuertcus de Jada« (sic.).

у збирци Љ. Ковачевића. Пречник: 15 и 15 мм. Тежина 1,10 и 1,11 гр. (Трећи примерак је бушен и има тежину 0,95 гр.).

Напомињемо да се примерак Народног музеја разликује од примерка из збирке Димитријевић. Први од њих има шестокраку звезду испод натписа. На печку и крају првог реда и са обе стране поменуте звезде налазимо по једну тачку.

Примедбе

До данас је била позната само једна врста новца Новог Брда која је била кована под Ђурђем Бранковићем¹¹⁵. На двема подврстама ове врсте појављују се натписи **НВ БРДО** и **Љ-Б-Р-А-И**

Дакле ово је први случај да се на неком новцу појављује пуно ћирилично име Новог Брда.

Новонађена врста интересантна је и са тог разлога што представља пандан сличне врсте коване у Сједереву. Оваква се сличност појављује код три основне градске врсте од шест постојећих.

ПАРАЛЕЛНЕ ВРСТЕ ГРАДСКОГ НОВЦА

Опис лица	Опис налицја	Смедерево	Ново Брдо	Рудник	Рудишта
Аспра/Лав са именом града	Натпис у три реда (деспот или војвода)	●	●	○	●
„ „	— деспот седи	●	●	●	○
„ „	— деспот стоји	●	○	○	○
„ „	— натпис у два реда	●	○	○	○
маљушник/име града у 2 реда	— лав	●	○	○	●
маљушник/лав са именом града	— души крст итд.	●	○	○	○

На основу појаве типизираних врста градског новца кованих у време Ђурђа Бранковића, а са именом различитих градова, може се закључити да је свака од ове четири градске области имала ове новчане врсте, да ћемо временом наћи одговарајуће врсте које нам недостају код неких градова (специјално код прве две и претпоследње). Ако узмемо у обзир тадашњи значај Новог Брда, треба подвући и извесну релативно слабију заступљеност новобрдског новца у време Ђурђа.

Ово се најбоље види из упоређења досад нађених врста и примерака.

Градска област	Број нађених врста	Број нађених примерака
Смедерево	6	133
Ново Брдо	2	9
Рудник	1	39
Рудишта	2	6

Узмемо ли при тому обзир да је градски новац Новог Брда из времена кнеза Лазара заступљен са 4 новчане врсте и са укупно 283 примерака, видимо да се је на бројност његовог новца видно одразила изградња Смедерева, дуга опсада и освајање Новог Брда од стране Турака 1441 године, када је оно опустошено.

¹¹⁵ — Ј. Шафарик, Описание стари србски новаца, Гласник друштва српске словесности III, 243, бр. 85; S. Ljubić, Opis... 176, vrsta VIb, бр. 5 — 8 (без слике); и Р. Марић, Из нумизматичке збирке Народног музеја, Старинар V-VI 1954-5, 354, сл. 10; Исти аутор, Студије..., 115, врста V/1, Таб. XXVI, 11-12.

16. Фолар града Улицја са тврђавом на лицу и св. Маријом која седи на престолу са малим Исусом у наручју на налицју

Сл. 66. — Fig. 66.

Сл. 65. — Fig. 65.

Опис лица

Тврђава са три куле, од којих је средња највиша и великом капијом. У капији стоји дрво између две велике кутле. Круна дрвета испуњује горњи део капије.

На другој подврсти у њој стоји човек раскречених ногу и раширених руку. Натпис почиње доле лево иде околу и гласи: CIVI [TAS] — [D]VCIN II код друге подврсте CIVITAS DVLCIGNI.

Опис налицја

Св. Марија (Богородица) с нимбусом седи на престолу са високим наслоном чији се горњи део сужава. У левој руци држи дете, Исуса са нимбусом а придржава га десном руком (На приказаном примерку прве подврсте Марија има крин на грудима). Стубови престола завршавају се куглом. Дводелна скраћеница у висини: **МР-ΘΥ** (ΜΗΤΗΡ ΘΕΟΥ) у значењу мајка божја.

Подаци о новцу

До сада смо нашли три примерка ове врсте. Први (Слика 65 и 66), (описан као прва подврста) у збирци Народне банке СФРЈ. Други, (описан као друга подврста) у збирци Љ. Недељковића. Трећи, најслабији у збирци Музеја Славоније у Осјеку. Примерак Народне банке има пречник 20 мм. Тежина овог примерка, који има велику рупу износи 1,49 гр. Примерак Љ. Недељковића има пречник 19 мм. а тежину 1,74 грама.

Примедбе

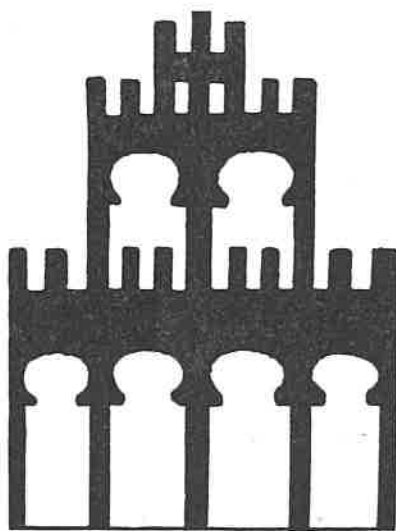
Две основне подврсте ове врсте вероватно представљају отворену и затворену градску капију. Дрво је вероватно украс на затвореној капији, а човек раширених руку вероватно стоји у отвореној капији, као симболичан позив страним трговцима (слободан приступ и добродошлица).

Све до сада познате врсте фолара града Улциња имају св. Марију на налицју. Пошто врста са божјим јагњетом и ова нова врста сасвим сигурно припадају Улцињу, што се види по натпису, појава ове нове врсте појачава претпоставку да бакарна врста коју је ковао Урош син Душанов као млади краљ, заиста припада Улцињу¹¹⁶ пошто појачава емисије Улциња у односу на Дриваст који је исто тако имао св. Марију као заштитника¹¹⁷. Пошто је Улцињ био значајнији град, са бројнијим исвчаним емисијама (укупан однос до сада нађених неспорних примерака Улциња према укупном броју таквих примерака Дриваста 31:17) постоји већа вероватноћа да њему припадају фолари Уроша сина Душанова као младог краља који су ковани без икакве друге ознаке града.

Ова једина врста новца града Улциња са приказом тврђаве употпуњује серију новаца приморских градова са овим мотивом. Пошто су такав новац већ имали Свач, Котор и Дриваст, од српских средњовековних приморских градова који су ковали фоларе, засада је једино Скадар остао без новчане врсте са овом представом¹¹⁸. Тврђаве приказане на поменутиим фоларима

знатно се међусобно разликују, те очевидно представљају реалне репродукције градских тврђава. Њихове основне карактеристике су следеће:

Свач је имао несумњиво најлепшу тврђаву (слика 67). На њој се у приземљу појављује ренесансна колонада са капителима и четири засвођене капије, на првом спрату колонада са два таква лука, а изнад тога кула. Сва три спрата имају парапете.

Сл. 67. — Fig. 67.

Дриваст је имао тврђаву сличну улцињској са великом капијом наткриљеном са три куле, од којих је средња била највећа (слика 68). За разлику од улцињске она је била шира и здепастија са нижим бочним кулама.

Сл. 68. — Fig. 68.

Изгледа да се на њеној капији исто тако налази симболична фигура човека са раширеним рукама која стоји између два кружића смештена на висини тла.

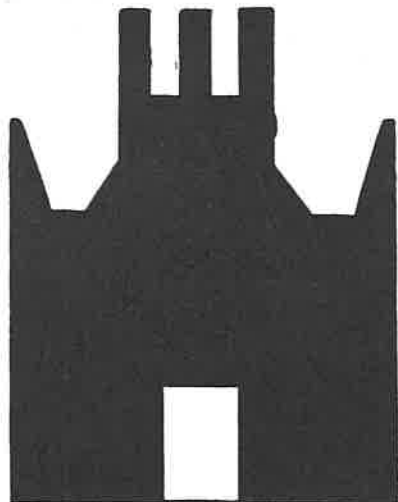
¹¹⁶ — K. Stokert, Die Münzen der Städte Nordalbaniens, Numismatische Zeitschrift XLIII, 1910, 115; С. Димитријевић, Српски средњовековни бакарни новац, 27–8, 41, напомена 68.

¹¹⁷ — K. Штокерт, Исто дело, 115, 117–118.

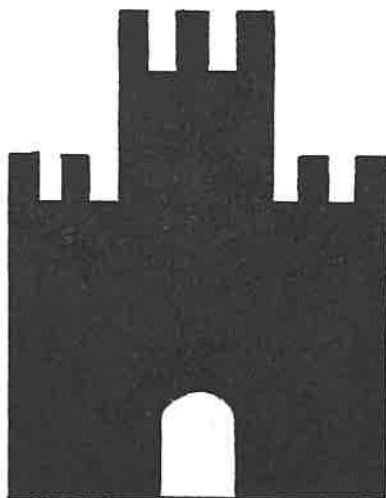
¹¹⁸ — Напомињемо да фолар Скадра са тврђавом не постоји. Таква врста коју је Штокерт погрешно доделио Скадру, у ствари је новац Александра VI кован за Ascolo Piceno, а крај натписа гласи (DE A) SCVLO, како је то утврдио G. Castellani — Albania Numismatica, Rassegna Numismatica XXIX, 1932, 216.

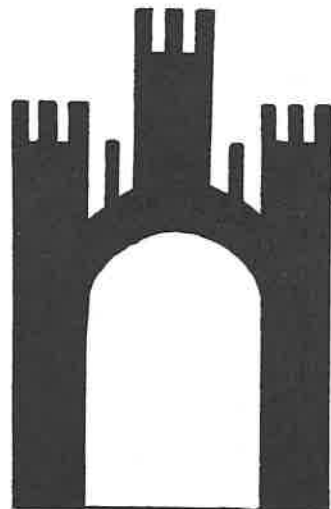
Једина је *каторска тврђава* приказана на неколико различитих начина, што је можда везано за нека њена презиђивања. На свим новчаним врстама она има велику централну кулу и малу капију. На најстаријој врсти каторског бакарног новца кованој у *другој половини XIII века*¹¹⁹ она има шиљате бочне делове (слика 69).

Сл. 69. — Fig. 69.

Сл. 70. — Fig. 70.

Сл. 71. — Fig. 71.

На подврсти фолара кованој у *првој половини XIV века* бочни су делови нестали а на њиховом месту појавио се парпет. Он се појављује и на фоларима кованим *око половине и у трећој четвртини XIV века* (слика 70).

На полуфоларима кованим *средином или у трећој четвртини XIV века* *каторска тврђава* представљена је

нешто другојачије, јер је средња кула ниска и изједначена са бочним деловима. Није искључено, да је у питању приказ градске тврђаве гледане из друге перспективе, са места које је ближе улазној капији.

Као паралелу дајемо и цртеж *улицке тврђаве* (слика 71).

Овај цртеж представља средњовековни изглед познатих рушевина *улицке тврђаве*, која је у периоду турске окупације претрпела многе промене.

Крин на грудима св. Марије потврђује да је то био симбол Богородице и у српској средњовековној иконографији¹²⁰.

Сергије ДИМИТРИЈЕВИЋ

¹¹⁹ — Аналитичке податке о хронолошкој класификацији каторског новца објавићемо другом приликом.

¹²⁰ — Снимци новца увеличани су девет пута, тј. сваки дужински сантиметар претворен је у три. Фото С. Димитријевић, сем примерка на слици 7-8.

NOUVELE SÉRIE D'ESPÈCES INCONNUES DE MONNAIES SERBES MÉDIÉVALES

L'auteur publie dans ce travail 16 nouvelles espèces de monnaies serbes médiévales, restées inconnues jusqu'ici ou n'ayant pas encore été suffisamment différenciées. Des commentaires et des conclusions tout à fait nouvelles s'y voient exposées. La représentation du souverain avec épée en position verticale et bannière a été adoptée sous l'influence de l'occident (variante 1). Cette variante a de son côté exercée une influence sur la numismatique bosniaque (épée et oiseau-effigie). Sur cette monnaie, où le souverain apparaît en guerrier (ce qu'on ne voit pas sur les fresques), l'image de la reine se voit pour la première fois représentée dans le monnayage serbe. On la voit apparaître munie d'une couronne et du voile de mariée, comme sur les fresques. Cette monnaie fournit des données précieuses sur les éléments de la haute Renaissance dans l'art médiéval serbe. La variante No 2 est le premier exemple de petite monnaie (un demidinar) de la période royale.

Plusieurs espèces de monnaies se rapportant à l'impératrice Hélène, suscitent un intérêt tout particulier. Sur l'une d'elles (variante 4), frappée avant le couronnement de Dušan, elle n'a pas de loros et ne porte pas encore le titre d'impératrice (ELENA STEF INPERATOR), qu'elle ne reçoit qu'au couronnement. La seconde monnaie (variante 5) appartient à l'impératrice Hélène, frappée après la mort de son époux, entre 1356 et 1361. On la voit figurée sur cette monnaie en qualité de vassal de son fils, l'empereur Uroš (son territoire englobait la cité de Ser).

La variante à deux figures et à abréviation des noms d'Uroš et d'Hélène, sans titres impériaux (variante 6), représente vraisemblablement les monnaies du roi Uroš, fils de Dušan, frappé du vivant de ce dernier, alors que le jeune roi était encore mineur (ceci explique la présence de sa mère). En faveur d'une telle solution témoignerait le signe R-V. Nous avons pu constater qu'il est le plus fréquent sur les monnaies de l'empereur Dušan, où l'on voit figurés l'empereur et l'impératrice. Il n'est représenté que du vivant

de l'empereur Dušan et signifie probablement Rex Vrosius. Plus tard, après la mort de Dušan et au cours de la minorité du roi Uroš, l'inscription impériale n'est pas représentée du côté où Uroš se voit figuré, mais au revers (vu que l'empire existait toujours).

Une nouvelle espèce de monnaies de Novo Brdo — espèce au nom cyrillique complet de cette importante ville et centre minier, frappée sous Djuradj Branković (variante 15), ainsi que la nouvelle monnaie du centre minier de Rudište (variante 14), ont permis de constater le fait intéressant que certaines espèces de monnaies du temps de Djuradj Branković se répétaient à Smederevo, Novo Brdo, Rudnik et Rudište. On peut conclure, à la base de ces monnaies urbaines typiques, que chacune des régions de ces quatre villes avait toutes ces espèces de monnaies, dont quelques unes n'ont pas encore été retrouvées (Comp. la planche accompagnant la variante 15). Il s'agit sans doute de régions administratives féodales plus vastes.

Les autres nouveautés importantes sont: nouvelle espèce de casque — casque à fleur de lis (variante 3), monnaies de la ville de Smederevo à l'effigie de Lazar Djurdjević et inscription au nom ou Despote Lazare (variante 13), frappées entre le 24.12.1456 et le 20.I. 1458 — période où celui-ci était souverain indépendant (ce serait la dernière monnaie connue jusqu'ici de l'état médiéval serbe). On ajoutera à ce groupe les monnaies du centre minier de Rudište, qui se trouvait sous l'autorité du duc Ivaniša. Ce sont jusqu'ici les seules monnaies connues d'un duc serbe.

La nouvelle espèce de follarus de la ville de Ulcinj, avec représentation de la porte urbaine (variante 16), complète la série de portes urbaines des villes côtières figurées sur les monnaies. Ces monnaies fournissent indubitablement des données précieuses sur l'ancien aspect de ces citadelles.

Sergije DIMITRIJEVIĆ